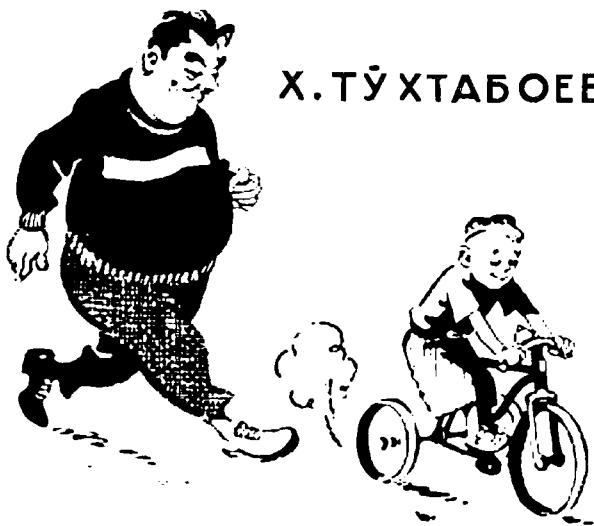

Х. ТҮХТАБОВ

Фелъетондан
КЕҲИН

ҲИКОЯЛАР

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
„Ёш гвардия“ нашриёти
Тошкент — 1963

Ёш ёзувчи ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОЕВ ўзининг бу иккинчи ҳикоялар тўпламида ёшларнинг маънавий қиёфасини, меҳнатини, дўстлигини кўрсатишга ҳаракат қилади. Тўпламдаги кўпчилик ҳикоялар ҳажв, енгил юмор руҳи билан суғорилган. Унда автор ҳозирги замон ёшлари ҳаётидаги баъзи бир эскилик сарқитларидан, баъзи йигитларнинг саводсизлигидан қаттиқ кулади.

Х. Тўхтабоев ҳикояларининг тили енгил, уни равон ўқийсиз. Тўплам ҳақида ўз мулоҳазаларингизни ёзиб юборишингизни сураймиз.

ФЕЛЬЕТОНДАН КЕЙИН

Раҳмонберди Ориповнинг ахлоқи бузуқлиги ҳақида фельетон босилиб чиқди, райком бюроси ундаги фактларни тўғри топди. Орипов ўша куниёқ ишдан бушатилды. Раҳмонбердининг асаблари ут булиб ёнди, кузига ҳеч нарса кўринмади. „Нима қилиб қўйдим-а?“ деган андиша хаёлидан ўтаверди.

Раҳмонберди район марказида турувчи иккинчи хотинининг эшигини қаттиқ қоқди.

— Фарида йуқ, — деди ичкаридан хотинининг холаси.

— Очинг, мен Раҳмонбердиман.

— Раҳмонберди булсангиз, нима қилай?

Раҳмонберди ўнғайсизланди.

— Фарида қаёққа кетган?

— Олатоққа! — кампир дағал жавоб берди. — Шошманг, сизга хат бор.

Кампир хатни чиқариб бериб, эшикни „тарс“ этказиб ёпди. Раҳмонберди хатни ой ёруғида ҳижжалаб уқий бошлади: „Раҳмонберди ака! Фелъетондан сўнг менга ҳамма нарса маълум бўлди. Хотинингиз борлигини яширган экансиз. Алдандим. Сиз каби ахлоқсиз эркаклардан жирканаман.

Фарида*.

Раҳмонберди хатни ўқиб туриб, ўзини кўча ўртасида яланғоч, ёлғиз қолгандек ҳис қилди; тишларини ғижирлатди, костюмининг иккита тугмасини узиб олганини сезмади. Хатни йиртиб, қогоз пәрчаларини Фариданинг ҳовлисига отди-да, биринчи хотини Инобатнинг олдига жўнади.

Қишлоққа тўққиз километр юриш керак.

Орипов бундан етти йил аввал Инобатга ўйланганини, Инобатнинг уғил туққанини хотирлади: ўшанда икковлари ҳам беҳад севишишган, бир-бирлари билан қайта-қайта ўпишган эдилар.

Раҳмонберди узига ишонган, дадил йигит эди, ишлаб чарчамасди. Уни район ер қурилиш булимига ишга олишди. Бундан Инобат ниҳоятда севинган эди.

Орипов районга мотоциклда қатнардди. Кечкўрун уйига қайтганида, ўгли Каримбердига совғалар олиб келар, бола ҳам дадасини кучада кутиб олишга урганиб қолган эди.

Ота-бола қучоқлашиб уйга кирсалар Инобат уларга ширин овқатлар тайёрлаб қўйган бўларди...

У кунлар энди бир хотира бўлиб қолди, холос. Раҳмонберди энди район молия бўлимининг ёрдамчи бухгалтери Фаридани севиб қолганини эслади. Қизнинг оппоққина лўппи юзлари, қуюқ қора қошлари, ҳамма вақт кулиб турган шух кўзлари Ориповга тинчлик бермасди. Фарила ҳам уни севди. Туй бўлди... Инобат Каримбердини куксига босиб, йиғлаганича қолаверди.

Икки ой ўтди.

Раҳмонберди уйлана-ўйлана уйга қандай етиб келганини ҳам сезмай қолди. Эшикни Инобат очди. Аламли кўзлар бир-бири билан учрашди. Мана қорачадан келган, бўйчан ва бақувват, Раҳмонберди... Инобатнинг эри. Унинг бўйни бир оз эгилган, қовоғи солиқ. У кечаги мағрур Раҳмонберди эмас, энди шарманда-шармисор! Унинг кўксидан итариб кўчага чиқариш керакми ёки икки оғиз ширин сўз айтиш лозимми? Инобат ички кийимда эди. Унинг бутун вужуди қалтирар, озиб, кичкина бўлиб қолган юзи, узун киприклари пирпирар эди. Эри-хотин бир-бирларига гапиролмадилар.

Каримберди уйғонди.

— Дадам! — у ирғиб туриб, Раҳмонбердини қучоқлаб олди. — Ерларни улчаб бўлдингизми, дада? Энди кетмайсиз, хупми?

Орипов кўчага кам чиқадиган бўлиб қолди. Ташқарига чиқса, одамлар унга газаб ва нафрат билан тикилиб тургандек буларди.

Инобат эри билан деярли гаплашмас, гаплашсалар барибир гаплари бир-бирига қовушмас эди. Овқат пишганда, Инобат:

— Қулингизни ювинг, — дерди.

— Ювганман, — дерди, Раҳмонберди. Унинг овози худди кўзанинг ичидан чиққандай гулдирарди. Жим ўтириб овқатланишгандан сунг:

— Чой ичасизми? — деб суради Инобат.

Йутал аралаш, — майли, — деб жавоб берарди Раҳмонберди.

Яна жим утириб чой ичардилар. Раҳмонберди елкасига икки пудлик тошни осиб қўйгандек, бошини кутаролмас, хотинининг юзига тик қарашга ботина олмасди.

Орипов Инобатдан ҳам, Фаридадан ҳам уяла бошлади. Ўзидан қаттиқ ғазабланди. Лекин буларнинг ҳаммасига фақат ўзининг айбдор эканлигини тан олгуси келмас, бунга унинг йигитлик гурури йул қўймас эди. Баъзида ундаги ғазаб ҳисси аллақандай ийманиш ҳисси билан қушилиб, даҳшатли бир кучга айланар, бу куч ҳеч ёққа чиқа олмас, юрагида, миясида, бутун вужудида айланиб юриб, уни қийнар, бўғар, азоблар эди. — „Партиядан учирилдим, ишдан қувилдим, оиладан ажралдим, — деб ўйларди у, — мендан энди ҳамма нафратланади“.

Дадасининг елкасига миниб олган Каримберди:

— Дада, дада, — деб унинг қулоғидан торта бошлади. — Туринг, мен сизга қизиқ нарса айтаман. — Раҳмонберди жавоб бермади. Уғли унинг бошини кўтарган эди, дадасининг кузидан ёш оқаётганини курди.

— Нега йиғлаяпсиз, дада? — деб сўради у ҳайрон бўлиб. Раҳмонберди нам кўзларини артиб:

— Йиғлаётганим йўқ, ўғлим, — деб жавоб берди.

Каримберди дадасини қучоқлаб:

— Дада, энди қочиб кетмайсизми? — деб суради. Унинг айтмоқчи бўлган қизиқ нарса-си шу эди.

Раҳмонберди уҳ тортди.

— Нега ундай дейсан, ўғлим?

— Кучада болалар „барибир, даданг қочиб кетади,“ дейишяпти, — деди Каримберди хўрсиниб.

— Қочмайман, ўғлим. — Раҳмонберди ўғлининг юзидан ўпди, — қочмайман!..

Кечқурун Инобат ишдан қайтди. Яна эрига бир оғиз сўз айтмай, Каримбердини эргаштирди-да, онасиникига кетди. Раҳмонберди яна ёлғиз қолди. У бир оз китоб ўқиди. Сўнг очиқ деразадан дала томонга қараб ўтирди. Кўкни қора булутлар қоплади.

Эшик тақиллади. Хонага колхоз партия ташкилотининг секретари Алижон Қобилов кирди. Унинг жуссаси кичкина, пишиқ. Секретарнинг чузиқ ва қотма юзи ҳам, ингичка сариқ қошлари ҳам нам эди. У ёмғир томчилаб турган плашини ечди. Козероги бир қарич келадиган чипор шапкасини бошидан олиб қозиққа илди, сўнг уйдаги тартибни кўздан кечира бошлади. Ўз одатича бир-икки марта „им-им“ деб йўталиб ҳам олди.

— Қани, Раҳмонберди, ўтир, — деди у сочини бармоқлари билан тараб. — Сен билан бир оз гаплашиб ўтирай деб келдим.

— Яхши бупти-да, — деди Раҳмонберди бепарвогина.

Орипов фельетонга материални Қобилов берган деб уйлаб юрарди. Ундан кейин райком бюросида Раҳмонбердининг иши кўрилганда ҳам у: „Ахлоқсизларга шафқат йўқ,“ деган эди.

— Инобат куринмайди, — деб сўради Қобилов секингина.

— Онасиникига кетди шекелли, — совуққина жавоб берди Раҳмонберди.

Улар столнинг икки томонида бир-бирларига юзма-юз бўлиб утирдилар. Раҳмонберди Қобиловнинг кўзларидан ўз кузини олиб қочар эди.

Қобилов мийғида кулди:

— Анча озиб қолибсан, ука!

— Эътиборингиз учун раҳмат.

Раҳмонберди Қобилов билан гаплашишни истамасди. Қобилов кулиб юборди. У калта ва бақувват қўли билан суҳбатдошининг елкасига секин уриб қўйди. Раҳмонберди тилини тишлаб олаёзди.

— Сен мени тушунмадинг, ука, — деди Қобилов ачиниб. — Тушунмадинг. Сенингча, шундай аҳволга тушиб қолишингга гўё мен ёки бошқа биров сабабчи. Лекин ўзинг эмас, шундайми? Мендан хафасан. Мен билан куча-куйда саломлашмай қўйдинг, ҳатто уйингга келсам ҳам тузукроқ қабул қилгинг келмаяпти, — Қобилов урнидан туриб хонада у ёқдан бу ёққа юра бошлади. — Ёш бола уйнаб утириб, пичоқ билан қулини кесиб олади-ю, бунга сабабчи ўзи эмас, пичоқ деб билди. Сен ҳам шундай қилаяпсан, ука!

Раҳмонберди Қобиловни совуқ кутиб олгани учун негадир, узидан-узи уялиб кетди.

— Алижон ака! — деди у худди уколдан кейин ўзига келган бемордек тетикланиб. — Ахир Фарида йуқ деб жавоб берганида, мен уни уриб бошини ёрмас эдим-ку?

— Фаридани мен танитайман, — деди Қобиров. — Унинг қанақа аёл эканини ҳам билмайман. Лекин у у ёқ-бу ёқни суриштирмай, ишининг охирини ўйламай иш тутадиган бўлса керак. Сен унинг ана шу заиф томонидан фойдалангансан. Ёки унга хотиним, ўғлим бор деб айтмаганмидинг?

— ...
— Ёлгон гапириб уни алдагансан, шундайми?

— Ҳар ҳолда унда ҳам айб бор. Қарс икки қўлдан чиқади, — деди Раҳмонберди кўзларини бир оз қисиб. У шу қисик кўзлар орқали Фаридадаги айбни аниқ куриб турарди.

Қобиров ўрнига утирди. Шошмасдан ёнидан папирос чиқариб, Раҳмонбердига ҳам тутди.

— Қарс икки қўлдан чиқади, — деди у худди ўзига-ўзи гапиргандек. — Бу ҳақ гап. Лекин сенинг бу ишингда қарс икки қўлдан чиққан эмас. Сен Фаридани алдагансан. Сен ўз қилмишингдан ўзинг упкала, юрагингга қулоқ солиб кур.

Раҳмонберди жим ўтириб эшитаркан: „Қобиров ҳақ гапни гапиряпти“, деб ўйларди.

Улар узоқ гаплашишди. Деразадан ҳамма ёқ кўриниб турарди.

Ёмғир тинди.

Раҳмонбердининг юраги ғамдан бир оз енгиллашгандек булди. Гуё ҳамма нарса булут-

лар билан утиб кетгандек. Орипов бўлиб ўтган ишларнинг барчасига ўзи айбдор эканлигини бутун вужуди билан ҳис қила бошлади. Эҳтимол, шунинг учундир енгиллашгандек булди. Қобилов унинг кўзига жуда меҳрибон ва азиз одам бўлиб кўринди.

— Келганингиз учун жуда хурсанд бўлдим, — деди Раҳмонберди самимий бир оҳангда. — Биласизми, шу кунларда шундай қисилган эдимки, қалбим ут бўлиб ёнди.

— Ёнганинг яхши бупти, — деди Қобилов мамнун бўлиб. — Ёнишинг ҳам керак эди. Темирчилар занглаган темирни ўтга солсанг, зангги тўкилади, дейишади.

Инобат келганида, Қобилов кетган, Раҳмонберди эса катта кетмоннинг дамини эговлаб хиргойи қилиб ўтирарди.

— Бемаҳалда нима қилиб ўтирибсиз? — деб сўради Инобат.

— Зангини тўкаяпман, — деди кулиб Раҳмонберди, — эговлаяпман.

— Ўзингиз ҳам эговланиб қолганга ухшайсиз.

Инобат қўлида ухлаб қолган уғлини ётқишиш учун уйга кириб кетди.

— Инобат, бу ёққа чиқ.

— Нима дейсиз?

— Сен билан бир оз...

Икковлари айвондаги ёғоч сўрига ёнма-ён ўтирдилар. Инобат ҳаяжонланар, ёниб турган кўзлари яхшиликдан дарак берарди, у эрига тикилди. Раҳмонберди анча озиб қолган эди.

Инобат Фаридадан хат олди. У хатида Инобатдан кечирим сўрапти. Инобат яна оғир аҳволга тушиб қолди, бир томондан ахлоқсиз

ийгит билан яшаётгани учун одамлардан уялса, иккинчи томондан шу Раҳмонбердини бир вақтлар севганини, ундан ўғли борлигини ўйлайди, Раҳмонберди янглишди. Буни ўзи тушунди ҳам. Оилага аввалги бахтли ҳаёт яна қайтиб келади. Инобат шундай деб ўйларди. Ана шу яхши умид эрининг оғир аҳволига кўмаклашишга ундар, лекин унинг қалбига жойлашиб олган аллақандай бир куч бунга йўл қўймас, Инобатнинг ўзи ҳам қийналиб, кундан-кунга озиб борарди.

— Инобат мени... — деди ниҳоят Раҳмонберди. Лекин сўнгги сўзларини айтолмади.

— Кечир демоқчимисиз? — деди Инобат майин, аламли оҳанг билан.

— Ҳа, кечир мени... — пичирлади Орипов. Инобат эридан сўради:

— Борди-ю, мен сизни ташлаб, иккинчи бир кишига турмушга чиқиб кетсам-да яна қайтиб сиздан кечирим сўрасам, мени кечирармидингиз?

Раҳмонберди жавоб беролмади. Фақат нафас олиши тезлашди.

— Йиқитган мард эмас, йиқилганни тургазиб қуйган мард дейишади, — деди ниҳоят. — Мен йиқилдим... Ўзимни-ўзим йиқитдим...

— Инобат эрини руҳан азобланаётганлигини кўриб, чидаб туролмади...

— Раҳмонберди ака, — деди у паст овоз билан, — мен хатосини тушуниб, уни тузатмоқчи булган кишини мард деб биламан, Сизни кечирмаганимда, биринчи кун келганингизда эшикни очмаган бўлардим.

Раҳмонберди бир оз тетиклашди. У хотинининг қўлларини аста қисиб:

— Раҳмат, Инобат, раҳмат!.. — деди ва шо-
шилиб сўради: — Сен фелъетон ёзган киши-
дан хурсандмисан?

— Албатта.

— Мен ҳам хурсандман...

ОЙДИН КЕЧАЛАР

Салом-аликдан сунг ота икковларини саватчадаги ўриikka таклиф этди. Бироқ шаҳарлик йигит ўрик ейиш ўрнига нарироққа, ариқ лабига чунқайди-да, чуп билан сувни уриб, уйнаб ўтирди. Унинг боши эгилган, кузлари уйчан ва ғамгин, алланарсадан қаттиқ ташвишланаётганлиги сезилиб турарди.

— Бу йигитни сизга олиб келдим, — деди бригадир ва иштаҳа билан урик ея бошлади.

Чол Ҳамиджонга гуё ҳозир синчиклаб қараб олмаса кейин бирон ишкали чиқиб қоладигандек бошдан-оёқ разм солди: юзи чузинчоқ, қўллари узун, елкаси хиёл туртиб чиққан, узи озгин ва новча...

— Йигит ёш, тарбия қиласиз, — деди бир оздан сўнг Сирожиддин ака, худди ўз бола-сини яслига қолдириб кетаётгандек.

Чол йигитга яна разм соларкан: „Ўлардек ўжар бўлса керак“, деб ўйлади ичида.

Бригадир туртта ўрикни қўлига олиб ўрнидан турди:

— Сизга ишондим, ота.

— Ташвиш тортма деяпман-ку! — деди ни-
ҳоят чол.

Икковлари анча маҳалгача бир-бирларига гап қотмай, гуё шундай қилиш зарур бўлиб қолгандек, жим қолдилар. Ҳамиджон анча маҳалгача бирон нарса ҳақида сўраб қолмас-микин деб жавобга ҳозирланиб, отанинг оғзини пойлаб утирди.

— Йигитлик маҳалимда бир сават ўрикни паққос еб қуяр эдим, — ўзига-узи гапиргандек суз бошлади ота. — Энди булса туртта урик есанг ичинг қулдираб... — У Ҳамиджон томон угирилиб: — Шаҳардан иш топилмади-ми? — деб суради.

Йигит жавоб урнига қўлидаги чуп билан сувни бир уриб қуйди. Чол ҳам ортиқча суриштириб утирмай, йигитни ишга бошлади... Қоронғи тушмасдан олдин янги пайкалларга сув тарашди. Ўқариқ ва қулоқларни Ҳамиджон бойлади.

— Болам, йиғлаб-йиғлаб марза олсанг, уйнаб уйнаб сув қуясан, уйнаб-уйнаб марза олсанг йиғлаб-йиғлаб сув қуясан, уқдингми? — дер эди Йулдош ота.

Йигит кун буйи чолнинг куп угитларини эшитди. Бунинг устига ҳозир чарчаганидан упкаси коптокдек ирғиб, нафаси қисилар эди.

— Уқдим, — деди у. Лекин овозини ўзи зўрға эшитди.

— Чиқ ариқдан, чарчадинг, гуштинг хом ҳали. Сояпар булиб усгансан-да, хомсан...

Бу орада мис баркашдек қизариб ой чиқа бошлади. У худди аллакимни чучитиб юборишдан қурққандек, аста-секин кутариларкан, Ҳамиджоннинг назарида атрофга негадир хо-

муш бир ҳолат чукар, бутун борлиқ сеҳрли сукунат ичида мудраб гуё қизиқ бир ҳодиса руй беришини кутаётгандек булар эди.

Нарироқда Йулдош ота ёнбошлаб ётибди. У, олисларга куз тикиб, этсиз бармоқлари билан соқолини тарайди.

— Шаҳарни соғиниб қолмасмикинсан? — деб суради у, — илгари нима иш қилардинг?

Ҳамиджон яна бир хурсиниб олди.

— Чайқовчилик қилардим...

— А?! — деди ота бошини кутариб.

— Унингчини битирмасдан аввал папирос, писта сотардим, битирганимдан кейин Каппонга бориб мева билан савдо қила бошладим. Мен, ота, мевани яхши кураман. Дадам ҳам улмасдан аввал боғдорчилик агрономи булган экан... Мева яхши-да, деҳқондан улгуржиси билан олиб, кейин чакана нарх билан сотасан... Бир чеккасидан ўзинг ҳам ейсан. Масалан, румол сотмоқчи булсанг иш чатоқ. Унинг бир чеккасидан еб булмайди! Бир хил пайтларда ўзимга таъсир қилиб кетади. Назаримда бировнинг ҳақини ноҳақ еяётгандек булиб кетаман... Ундан кейин денг, ота, милиционерлардан ҳам юрагим чиқиб қолди. Қизил шапкаликни курсам ёки ҳуштак овозини эшитсам, меваларнинг остига бекиниб олсам дейман... Айниқса уч-турт кун камалиб чиққанимдан кейин...

— Чайқовчилик қилдинг нима-ю, уғирлик қилдинг нима, — деб қуйди Йулдош ота, — бари бир гур, муттаҳамлик.

Яна икковлари ҳам уйга толдилар...

Бир кун эрталаб Ҳамиджон Каппонга кел-

са, ҳамкасблар Сирожиддин акани калака қилиб туришибди.

— Беш сўмдан бераман...

— Ҳа, ана беш сум ун тийиндан, — деди бошқаси биринчисини итариб.

Икки чайқовчи жанжаллашиб қолишди. Ҳамиджон уртага тушди:

— Мулжалингиздан икки сумдан кам, — деди Ҳамиджон, — бундан ортиқ берсам текин ишлаган бўламан, кам берсам инсофдан эмас.

Сирожиддин ака кунди. Пулни олиб санамасданоқ чунтакка урди-да, магазинга ошиқди. Бир соат ўтгач, ҳовлиққанча қайтиб келди.

— Менга қанча пул берган эдингиз?

Ҳамиджон чунтагини ковлаштирди. Юз сум ортиқ бериб юборган экан.

— Манг! — деди Сирожиддин ака, — бировнинг ҳақи менга керак эмас.

Ҳамиджон Сирожиддин акага ухшаш одамни илгари учратмаган эди. Миннатдорчилигини суз билан ифодалай олмас эди. Шунинг учун уни меҳмонга таклиф этди.

Онаси асли қишлоқлик эди, қишлоққа кетишга уғлини кундиrolмас, унинг чайқовчиликдан топган пулига эса „ҳаром“ деб қараб келар эди. Туни билан учовлари ана шу ҳақда суҳбатлашиб чиқдилар.

— Сиз бир йил, ярим йил ишланг, колхоз номидан сизни уқишга юбориш менинг таним, — деди Сирожиддин ака худди колхоз райси номидан гапираётгандек.

Эрталаб икковлари далага жунашди.

...Ой энди юксакликка кутарилган, бепоён пахтазор кумуш нур ичида чайқалади, ғуза

юборди... Йигит сесканиб кузини очди, ҳеч ким йуқ, жимлик, уша тулин ой, уша юлдузлар. Уни яна хаёл олиб қочди:

— Ҳамид ака, қишлоққа кетаяпсизми? — паришонлик билан сўради нонвой қиз.

— Кетаман, мен агроном булишим керак. Чайқовчилик, йулдан адашганларнинг иши экан.

— Ҳамид ака!.. — Раъно тоғорадаги нонни ерга қуйиб, йигит томон бир одим ташлади.

Ҳамиджон унинг ўтдек ёниб турган қўлларини кафти орасига олиб, кузларига тикилиб қолди.

— Ахир бир куни мен ҳам бориб қоларман, Ҳамид ака, — пичирлади қиз.

Шу пайт қаердадир милиционер ҳуштагининг чириллаган овози эшитилди, қиз тоғорадаги нонни олди-да, чаққонлик билан ўзини муюлишга урди.

— Раъно, Раъно!..

Ҳамиджон шу зайлда ухлаб қолганини ўзи ҳам сезмай қолди. Қулоғига чуриллаган ҳуштак овози эшитилгандек булди. Уйғонди.

Сув уриб кетган экан, тонг отиб қолмоқда. Демак сув туни билан беҳуда оққан.

Аҳволни курган ота бўғилиб кетди.

— Кўзимга кўринма! — деб бақирди у, — кетмонни ташла, жуна! Тагин агроном булмоқчи эмиш-а...

Эрталаб Сирожиддин ака келиб сув босган ғузаларни куздан кечирди, ачиниб бош чайқади. Сунг устма-уст папирос чекди, Ҳамиджоннинг назарида у папирос билан қушилиб тутаб кетаётгандек туюлди. Кейин йигитни бир чеккада қолдириб, отага яқинлашаркан:

— Айб ўзингизда. Ҳеч ким она қорнидан ўрганиб тушмайди. Шаҳарданки, бел боғлаб келибди, уни ургатиш керак эди, — деди.

— Насиҳат қилсанг қулоғини қашийди-ю, тағин ёнини оласан-а.

Йўлдош ота Ҳамиджон ҳақида „қишлоққа ўрик олгани келган, кузда Маскоп томонга жунаса керак“, деб уйлаб юарди. Шунинг учун „менга ёрдамчи керак эмас“, деб туриб олди. Бригадир Ҳамиджонни эргаштириб бошқа звенога йул олди. Унинг қиёфаси жиддий, аллақандай ички дард бутун вужудини кемираётгандек, пешонасини тириштириб борарди. У сўзламас, ҳеч нарса ҳақида сурамас ҳам эди. Ниҳоят бригадир тилга кирди:

— Энди бир ўзингиз сув қуясиз.

Ҳамиджон бош ирғитиш билан жавоб берди.

— Қочиб кетишни ўйламанг.

— Мен... — Ҳамиджон ҳар қандай қийинчиликка чидайман, демоқчи эди, лекин негадир бунни айтолмади.

— Уйга хат ёзаяпсизми?— суради бригадир.

— Ҳар замонда.

Бригадир бир кун Ҳамиджондан унинг онасини суриштирди. У узининг ҳам онаси борлиги, умуман оналарнинг кунгли ярим бўлиши, улардан тез-тез хабар олиб туриш лозимлиги ҳақида гапириб, Ҳамиджонга шаҳарга бориб келишга рухсат берди.

— Қуруқ борманг, ўрик, олча олиб кетинг, — деди у. — Сувга эҳтиёт булинг, кечаси дарбадарлик қилмасин...

Ҳамиджон гоҳ кечаси, гоҳ кундузи сув тарар, навбатда турган чоғларида ухлаб қолмасликнинг иложини топар эди.

У ҳозир ҳам босиб келаётган уйқусини қочириш учун муздек сувда чўмилиб, кейин артиниб марза устига ёнбошлаб ётди. Ой коптокдек думалаб эгарсимон тоғ ортига ботиб бормоқда. Қаердадир паст овоз билан ёр-ёр айтилади.

Куёв бола келинни
Севиб қолган ёр-ёр,
Севиб қолган...

Ҳамиджоннинг этлари жимирашиб кетди... Раъно! У Ҳамиджонни севармикан! Ойиси-ку, уй беришса албатта келади. Раъно-чи, у ҳам келармикан? Эҳтимол, шу маҳалгача бошқа йигитга кунгил ҳам қуйгандир. Ахир Каппонда уймалашиб, бири иккинчисини алдаш пайида юрган йигитлар йуқ дейсизми? Ҳамиджон ҳам кечагина уша йўлдан озганлар қаторида эди. Энди-чи?.. Неча-неча ойдин кечаларни бедор утказиб, гоҳ тонг отгунча ўз тақдири, келажаги ҳақида қайта-қайта фикрга толади. Ҳаммасини қайта бошдан ўйлаб кўради. Йуқ, энди у ҳеч қачон чайқовчиликка қайтмайди... Раъно-чи?

Шу пайт йигитнинг қулоғига шип-шип келаётган оёқ шарпаси эшитилди.

— Ким у? — хавфсираб сўради Ҳамиджон.

Йўлдош ота экан. Яқинлашгач, таний олмадими ёки таажжубландими, Ҳамиджонга узоқ тикилиб қолди.

— Ҳорма, ўғлим! — деди у елкасидаги кетмонни дуқ этказиб ерга қуяркан.

— Саломат булинг, ота.

Ота афтидан, бу ерга Ҳамиджон сув тараётган пайкал оралаб келган бўлса керак:

— Сувнинг ярмини ариққа ташлаб юбор, — деди у буюргандай.

— Нега? — чучиб суради Ҳамиджон.

Нега дейсан-а! Таратган сувинг пойга-чи отдай кетаяпти-ю, тагин нега эмиш! Бу аҳволда ғуза сувга қонмайди, ўғлим!

Йўлдош ота Ҳамиджонга: кеча, аввалги кунлари туппа-тузук сув тарадинг, ғўзалар қонган эди, демоқчи ҳам булди-ю, аммо бировни мақташ, тақдирлашга одатланмаганидан, мақтов одамни бузади, деб уйлаб индамай қуя қолди.

— Қуллик, ота, — деди секингина Ҳамиджон.

ҲАШАРДА

Шарифжон терган пахтасини чангалида уйнаб, гоҳ у қизга, гоҳ бу қизга совға қилар, ҳазил-тоифа сўзлар айтиб уларни кулдираб эди. У ёнма-ён пахта тераётган Манзура билан Нуъмонжонга яқинлашгач:

— Илғорларга салом,— деди аллақандай бир оҳангда. Манзура бошини кўтариб Шарифжонга бир қаради-да, ниманидир оҳиста шивирлаб, яна пахта теришда давом этди. Нуъмонжон қаддини ростлаб:

— Салом,— деб қуйди.

— Пахта тераётганга ухшайсизлар,— кинояли қилиб суради Шарифжон.

Нуъмонжон кинояни тушуниб:

— Беда ўраяпмиз,— деди-да, парво қилмай эгат оралаб олдинга қараб кетди.

Бу аҳволни зимдан кузатиб турган Манзура беихтиёр кулиб юборди. Шарифжон хижолат булганини бекитишга уриниб:

— Мулла Нуъмон, гаплар жуда илмоқликку?— деди.

Нуъмонжон индамай пахта тераверди. Қизнинг ҳам жадаллаб пахта тераётганини

курған Шарифжон сўзсиз, лекин ҳамон аввалгидек ёқимли жилмайганича бир чангал пахта териб, Нуъмонжоннинг этагига солди.

— Ёрдамга эътироз билдирилмас чамамда?— деди у яна сузларини дона-дона айтиб.

— Ёрдамчининг ёрдамчиси бўлмайди.

Нуъмонжон қаршисида савлат тукиб турган бу йигитни аввалдан ҳам унча хушламас эди. Ҳозир эса фойдасиз сузлар айтиб, унинг қимматли вақтини олаётгани учун терс жавоб бериб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди. Кунгли ғаш бўлди. Тузукроқ сўз айтиб уртадаги ўнғайсиз ҳолатни кўтармоқчи бўлган эди, вақтни қизғанди.

„Манзуранинг ҳам сузлашгиси келмайди, нега улар бирга теряпти экан?— деб ўйлади Шарифжон. Унинг этлари жимирлашиб кетди. У ана шу жадаллаб пахта тераётган оқ лўппи юзли, ингичка қора қошлари ҳар нафас маънодор жимирлаб турадиган мағрур қизни анчадан бери севиб қолган, буни қизнинг ўзи ҳам сезган эди. „Кечқурун унга муҳаббат изҳор қиламан“, деб ўйлади Шарифжон. Аммо кечқурун Шарифжон кутгандай булиб чиқмади.— Сатирик газетада унинг карикатурасини бошлаб чизишган, аксга юргандек уша газетада Нуъмонжон илғор теримчи сифатида мақталган эди. Бу нарса Шарифжоннинг жаҳлини чиқариб, бир аламини икки қилиб юборди. У газетадаги уз фамилиясини ўчирди-да, редактор ва группа комсорги Мўйдинга пуписа қила бошлади:

— Нега чиздинг?

Мўйдин новча, қовоқлари қалин, қора кузлари доимо жиддий боқувчи бир йигит эди.

У биров билан сузлашганида худди ҳарбий-часига буйруқ бераётгандай қилиб сузлар, овози эса шамоллаб қолгандек дуриллаб эшитиларди. У Шарифжонга жавоб бериш урнига уни саволга тутди:

— Нима учун уқишни тўхтатиб бу ерга келдинг?

— Колхозга ёрдам бергани.

— Булмаса нега тузукроқ пахта термайсан?

— Ҳар ким ўз қобилиятига яраша ишлайди.

— Уялиш керак.

— Нега уялар эканман. Борди-ю, бутунлай келмасам нима қилардинг?

Шарифжон факультетнинг юқори курсларида дарс берувчи обрули муаллимнинг угли эди. У кўп вақт студентлар билан сўзлашганда, дадасининг обруйдан фойдаланишни яхши курарди. Ҳозир ҳам ушанга шама қилиб гапирди.

— Сонда бор, сифатда йуқ бўлгандан кура, бутунлай келмасдан, шаҳарла кўча чангитиб юрганинг минг марта яхши эди,— деди Муйдин ва гапни тамом қилиб урнидан турмоқчи булган эди, Шарифжон маст кишидек гандираклаб унинг йулини тусди.

— Мени тарбияламоқчи бўлаяпсизларми?

— Тарбияласак-чи?

Шарифжон нимадир айтмоқчи булиб оғиз жуфтлаган эдики, шу пайт хонага ашула айтиб ҳашарчи йигитлар кириб келишди. Суҳбат булинди. Бир нафасдан сўнг Шарифжон ҳамма нарсани унутиб, ўртоқларининг шодлигига қушилиб кетди. Ётоқхонада ҳар кунгидек ашула, уйин бошланди.

Нуъмонжоннинг бахтиёр кулишлари, ёқимли шух ашуласи негадир Шарифжоннинг асабларини қузғаб, жаҳлини чиқара бошлади. Икковлари бир-икки куз уриштириб олишди. „Нега мен уни ёмон кўряпман, нега?“ — деб сурар эди Шарифжон узидан. „Ахир у ёмон йигит эмас-ку“. Шарифжон эртасига далага кечроқ чиқди. Шаҳардан уни кургани онаси келган эди. Она ёлғиз уғлининг юзкузларидан қайта-қайта упиб, мунча озиб кетибсан, уғлим, деб ачинди. Шарифжон гарчи йутали қистамаган булса ҳам базўр йуталдида, хириллаган овоз билан:

— Тумовман, ойи. — деб қўйди.

— Бечора болам. Докторга учрашмадингми?

— Йуқ!

— Аслида чиқмасанг ҳам бўларди-ю, данданга гап тегиб қолади-да, уғлим. Касал аҳволнинг билан яна пахта теряпсанми?

— Нормани ошириб бажаряпман.

Шарифжон ёлгон гапирганимни ҳеч ким эшитмадимикин деб атрофга қараб қўйди. Бахтига ёнларида ҳашарчилардан ҳеч ким йуқ эди.

Она уғлининг елкасигача тушиб турган қунғироқ қора сочларини қайта-қайта силар экан, уғлига ўзини ҳоритиб қуймаслигини тайинлади, бу йил нима сабабдан табелчи булмаганлигини сўради. Шарифжон жавоб ўрнига онасига эркаланиб бир боқиб қўйди.

Онаси шаҳарга жунаб кетгач, у тезроқ далага — Манзуранинг ёнига ошиқди. Озодароқ кийиниб, бўйнига оқ шойи шарифини ҳам ташлаб олди. Узоқдан Манзурага кузи тушгач, негадир одимлари сустлашди. Қиз икки қуллаб пахта терар, пешонасидаги тер томчи-

— Ётоққа кетмоқчимисиз?— деб сўради.

— Кетмоқчиман.

— Малол келмаса, бирга кетсак.

Қиз эътироз билдирмади.

Қоронғи тушиб қолган, ой эса ҳамон чиқмаган эди. Симёғочларда лампочкалар нур сочиб тургани учунми, кукдаги юлдузлар худди чанг босиб қолгандек хира, нурсиз жимирларди. Мирзатеракка урнатилган радио карнайида юракни қитиқловчи лирик бир куй қулоққа чалинади. Атрофда эса ҳеч ким куйинмайди. Икковлари худди аразлашиб қолгандек орқамакетин сўзсиз боришарди.

— Манзура,— деди ниҳоят Шарифжон, у қизнинг қўлларини аста ушламоқчи булди — қиз қўлини тортиб олди. У нима мақсадда бирга кетишга таклиф этилганини энди тушунди. Икки йигитнинг узига кўнгил қўйганидан бохабар қиз қай бирини танлашини билмай икки ўт уртасида ёнар эди. Тўғри, Шарифжон чиройли, хушбичим, ҳавас қилсанг арзигудек йигит. Бунинг устига у энг обрўли одамнинг ўгли ҳам. Ҳашарга келганларига кўп вақт ўтмасдан қизлар Шарифжонга қуруқ олифта деб ном қўйишди. Бу даставвал Манзурага алам қилди. Бир хил қизларни уришиб берган кунлари ҳам бўлди. Шарифжонга ачинар эди. Ўз қадрини билмагани учун гоҳо ундан хафа ҳам бўларди. Бора-бора Шарифжон унга ёқинқирамай қолди. У билан бирга бўлган кезларида Манзура узини эркин ҳис қила олмай қалби бошқа ёққа интилаётганини сезиб турарди. Бу нарса сунгги кунларда аниқ бир туйғуга айланиб қолди. Факультетнинг активи сифатида бошқаларнинг

ҳурматини қозонганиданми, теримда илғор булгани учунми ёки бошқа бирор сабаб руй бердими — ҳар қалай Нуъмонжон қизнинг уйларини банд қилиб қуйган эди.

— Манзура!— деди яна Шарифжон.

— Қулоғим сизда.

— Манзура, ҳаёт умуман...

— Гапингизга тушунмаяпман, — бетоқат бўлиб сўради қиз.

— Мен сизни...— лекин Шарифжоннинг овози чиқмади.

— Хайр, мен кетдим, — шу сузларни айтдида, Манзура худди орқасидан биров қувлагандек тез-тез юриб кетди.

Шарифжон анча маҳал турган ўрнида ҳаракатсиз туриб қолди: „Бахтим мени ташлаб кетди“ деб ўйларди у ноаниқ жавобдан ташвишланиб. Атрофда ҳеч ким йуқ. Қишлоқ тунги осойишталик ичида мудрарди.

— Нега?— шивирлади Шарифжон.— Нега?

УЛФАТЛАР

Депо дарвозаси қаршисидаги гулзор чекка-сига қўйилган кўк скамейкада шишинқираган, юзи сўлиган қовунни эслатувчи Ғулом ака ўтирибди. У ҳар замонда ути учиб қолган муштугини суриб, дарвоза томонга ташвишли боқиб қуяди.

Қуёш ботиб, кеч кира бошлади.

Ниҳоят дарвозадан кенг елкали, норғул бир йигит чиқди-да, орқасига угирилиб, хурсиниб қўйди. Кейин пинакка кетиб қолган Ғулом акани уйготди. Икковлашиб буфет томон юрдилар. Буфетда одам сийрак эди. Сотувчи қиз икки стаканда ароқ келтирди.

— Нега қалтирайсан, улфат? — суради Ғулом ака.

Собир қўл силтади.

— Ҳозирги замонда танқидчи купайиб қолган.

У ҳозир мажлисдан чиқди. Ўртоқлари ичинини сезиб қолибди. Шу туфайли Собир ишлаб турган бригадага бугун коммунистик меҳнат бригадаси деган ном берилмабди.

— Ўша танқидчиларнинг соғлиги учун! — деди Фулом ака.

Ичишди...

Ташқарига аллақачон қоронғи тушган. Майдалаб ёмғир ёғарди. Қулоққа аллақаерда, деворлар орқасида юзлаб сичқонлар шитирлашаётганга ўхшаш овоз чалинади. Кучалар лой, шилта. Осмон эса ерга яқинлашиб қолгандай. Атроф кўнгилсиз хумраяр эли.

— Биз яна ичиб олдик! деди Собир. Унинг шу нафасда ким билан булса ҳам сузлашгуси, куксида қайноқ сувдек чайқалиб кунглини беҳузур қилаётган туйғуларни тукиб солгуси келар эди. Атрофда ҳеч ким йуқ. Фулом ака эса кетиб қолган.

— „Ичдик“, — деди Собир негадир йиғлагуси келиб. Бир оздан сўнг ерда лойга ботиб ётган Собирнинг „Бизни ташлаб қайга кетди ул қора қошим менинг“ деган хазин овози эшитила бошлади.

Эртасига депода ҳеч ким билан сўзлашмай, кун буйи аллақандай куйга мослаб, ҳуштак чалиб ишлади. Ишдан сўнг бригадада олат булганидек, уз урни ва станогини тозалашга тутинди. Шу пайт унинг ёнгинасида бригадир Исроилнинг қаҳқаҳаси эшитилди. Бригадир узига ухшаган паст буйли қотма бир йигит билан сузлашиб келар эди. Собирнинг қаршисида тўхтаб, бугун дуруст ишладинг, дея уни мақтади. Кейин унинг баланд елкасига қўл чузиб:

— Сен билан бир сўзлашмоқчиман, — деди юзига ясама жиддийлик бериб.

Эшигига „Дом олиш ойн“ деб хато ёзиб қўйилган трамвайнинг вагонига ухшаш чузиқ

бир хонага киришди. Хона папироснинг кўм-кўк тутуни билан қопланган. Нариги бурчакда биллиард уйнаётган йигитлар худди туман ичида қолгандек, кўзга аранг ташланар эди.

Исроил ичкиликнинг зарари ҳақида гапира бошлади. Обрули манбалардан талайгина ми-соллар ҳам келтирди. Собир булса папироснинг аччиқ тутуни бурнига, думоғига уриб ачитганиданми, худди тиши оғриётган одамдек, юзини жийриб утирди.

— Ичкилик, оғайни, туй ва зиёфатнинг зийнати, — деди Исроил.

Собир мийиғида кулиб қуйди.

— Мен, Исроил ака, ҳар куни туй қилишни истайман, — деди, кейин гап худди уйинчоқ устида бораётгандек бепарво бир кайфиятда кулди.

Исроилнинг томоғига нимадир тиқилгандек булди.

— Ҳар куни туй қилган кишининг бели синади, оғайни! — деди у овозини бир парда юқорилатиб. Унинг овозида дўққа ўхшаш бир нарса бор эди. Бу Собирга ёқмади.

— Ичкиликка берилган бир мен эмас, — деди у юзини тескари ўгириб.

Исроил яна гап бошлади:

— Оғайни, мана коммунистик меҳнат бригадаси тузаяпмиз. Аввал узимизни тузатамиз, занглаган жойимизни мойлаймиз.

— Исроил ака, — деди Собир, гапни тухта-тинг дегандек қилиб, — ваъда бериб уддасидан чиқа олмаган кишини таъбим хушламайди. Сизга ичкиликни ташлайман деб суз бера олмайман. Ичмасам этим тиришиб, ишим юришмайди.

Улар совуққина хайрлашдилар.

Собирни кечаги жойда Фулом ака кутиб ўтирган эди.

— Нима гап, улфат? — ташвишланиб суради у.

Собир қул силтади.

— Дадам ўлмаганда насихат қилувчилар камроқ бўлармиди, Фулом ака.

— Ўзлари ича олмайди, ичганини кўролмайди, — деди шеър ўқигандек Фулом ака.

Кула-кула буфетга кириб кетдилар.

...Собир ўзи айтганидек, ҳар куни „тўй қилиш“ни давом эттирди. Ҳатто у ҳушёрхонага ҳам тушиб, шимини йўқотиб келган эмиш, деган хунук гап ҳам тарқаб қолди. Бу гап ҳаммадан ҳам уша бригаданинг жонкуяри Шавкат исмли йигитга алам қилди. Шавкат бригаданинг шарафи деб бошқаларга қараганда кўпроқ жон куйдирар ва бригадамиз тезроқ коммунистик меҳнат бригадаси номини олса экан, деб орзу қиларди. У, Собирни ҳайдаш ёки ҳеч бўлмаганда бошқа бригадага ўтказиш керак, деб Исроилга тинчлик бермасди.

— Борди-ю, Собирнинг урнида сен бўлсанг-у, сени ҳайдасак нима дер эдинг? — суради Исроил ундан. Шавкат бундай саволни кутмаган экан, жавоб ўрнида елкасини қисиб қўйди.

— Шундай, оғайни. Собир ҳам сен билан менга ўхшаган йигит. Ҳатто ишга келганда иккимиздан ҳам дурустроқ ишлайди. Биз, оғайни, дабдалали ном учун эмас, бир-биримизга таъсир қилиб, тузатиш учун курашяпмиз. Собирни шу аҳволда ҳайдаш, бу — беморни касалхонадан қувиб чиқаргандек гап. Қу-

лимиздаги дорини ишлатиб курайлик, булмаса узимиздан устароғини ёрдамга чақирамиз. Киши оғир аҳволга тушганида, ундан юз ўгириш бу номарднинг иши, оғайни.

Шавкатнинг ўз фикри бировга маъқул булмаган кезларда лабини хунук буриб қуядиган одати бор эди. Мана ҳозир ҳам худди шундай қилиб кулгини жон-дили билан севадиган Исроилни кулдириб юборди. Кейин елкасни қисиб ўрнидан турди-да, аллақачон тушлик овқатини еб ишга тушиб кетган Собирга:

— Эй, сен! — деб хитоб қилди. Собир унинг овозини эшитди-ю, нима демоқчи эканига тушуна олмай, ўйга толди. Бир Шавкат эмас, унга бошқа ўртоқлари ҳам аллақандай бир маънода қарайдиган булиб қолишган. Бундай пайтларда у худди ўғирлик устида қўлга тушгандек хижолат чекади-ю, аламини ичига ютиб индамай қуя қолади.

Собир заводга янги келган кезларда Фулом ака мастер булиб ишлар, дурустгина обру эгаси ҳам эди. Собир унга яқинлашиш йулини ахтара бошлади. Ичкилик бир восита бўлди-ю, икковлари дўстлашиб кетдилар. Мана, шу ичкилик туфайли Фулом ака мастерликдан оддий ишчиликка туширилди. Собирнинг узи эса, дастларининг таънасидан қочгани жой тополмай қолди. Лекин унинг ўрганган кунгли уртанса ҳам қуймасди.

— Оғайни Собир, нега ўйга ботиб қолдинг, бола-чақанг аҳволи чатоқми?

Собир худди уйқудан уйғонгандек бир चुчиб тушди, станоги тўхтаб қолибди. Қарши-сида кулимсираганча Исроил турарди.

— Баъзан юрагим қисилиб кетади, — деди Собир уйчанлик билан. —

— Сенга китоб келтирдим...

— Исроил ака, — деди Собир хижолат бўлиб, — китоб уқисам ухлаб қоламан. Театрга булса бошқа гап, кинода ҳам ухлаб қоламан.

Китобни Собирга ўқиб бердилар. Ўзи айтганидек, бир хил уринларида гоҳ эснаб, гоҳ мудраб утирди. Баъзан худди судья томонидан ўқиладиган айбномани тинглаган жиноятчидек хомуш булиб қолар эди.

— Демак, мен ҳам касал эканман-да, а? — деб суради Исроилдан.

— Гап сенинг ҳақингда эмас, оғайни, — деди Исроил бепарвогина. — Гап, умуман, ичкиликка берилганлар ҳақида боряпти.

Собир хурсиниб қуйди.

— Мен ҳам овқатни ҳазм қилолмай қолдим.

— Врачга учраш, оғайни.

Китоб ўқиб булингач, Собир худди гам юки остида қолгандек, чуқур уҳ тортди, кейин Исроилдан шу китобни менга уч-турт кунга бериб турсангиз, деб илтимос қилди.

Кунлар утди...

Собир сменани тугатиб, ташқарига чиққанида кеч кириб қолган эди. Ҳаво илиқ, қуёш қизариб ботиб боряпти. Гулзор атрофидаги кук скамейкаларда ҳозиргина деподан чиққан ёки смена кутаётган йигит-қизлар чақчақлашиб утиришибди. Собирнинг димоғига гул ва кўкат ҳиди урилиб, қалбида аллақандай туйғулар ўйғонди. У шу нафасда жуда шод, кўкси ҳаяжонга тула эди. Аввалги кунги мажлисда узи ишлаб турган бригадага коммунистик меҳнат бригадаси деган ном берилди.

Бугун у цех бошлиғи ҳузурда булди. Бошлиқ Собирга депо ҳузурдаги мастерлар тайёрлайдиган курсда уқини тавсия қилди „Қандай яхши одам-а?“ — деб уйлади Собир. „Қандай яхши одамлар!“

У тўсатдан тухтаб, ариқнинг нариги юзига тикилиб қолди. Кўкат устида чала улик ҳолда бир одам ётар эди.

— Фулом ака, — деди Собир этлари жимирлашиб.

Жавоб бўлмади. Собир ариқдаги лойқа сувдан ҳовучлаб унинг бошига қуя бошлади. Бир нафасдан сунг Фулом ака кўзини очиб, Собирга худди уни биринчи бор кураётгандек қаттиқ тикилиб қолди.

— Улфат, — деди кейин шамоллаб қолганга ухшаш буғиқ овоз билан.

— Урнингиздан турунг, кузатиб қўяман, — деди Собир унинг қултиғидан кутариб.

Фулом ака кайфи ошганиданми ёки кўксиданми алами тупланиб қолган эканми:

— Улфат, сен ҳам мени ташлаб кетдинг, — деб мунгли бир овоз билан ҳасрат қила кетди. — Энди Фулом акангда на улфат, на обру, на мансаб қолди. Ҳатто бола-чақам ҳам менадан жирканади! Дада, қоч, яқинимга келма, дейди... Мана, улфат, сенинг уртоқларинг бор, ёшсан, кучинг куп... Менда-чи? Ҳеч нарса...

Собирнинг қултиғида чайқалиб бораётган Фулом ака гоҳ ёш боладек пиқирлаб йиғлар, гоҳ ҳазин овоз билан аллақандай қўшиқларни хиргойи қилар эди:

Ёри улган чол кишига

Эри улган йуқмикан...

ЖУРНАЛИСТ

Маҳмуджон аввал педагогика техникумини, сўнг университетни битиргач, газета ходими булиб ишлай бошлади. У сўнгги кунларда уткир ёзилган бир неча фельетонларнинг автори сифатида танилди.

— Маҳмуджонимиз келди! — дейишди қишлоқдагилар у отпускага борганида. Уни кўргани кўп одам келди.

Йигит уч кун яхши дам олди. Тўртинчи кун эрталаб, негадир қўшни хонага—онасининг ҳузурига кирди. 45 ёшларга кириб қолган Саври опа ўғлидан яшириб ўсма қўйиб утирган эди.

— Сизга халақит бермадимми? — тортиниброқ суради ўғли.

Она чўчиб тушди. Қулидаги ойна ўсма сиқилган пиёланинг устига тушиб, чирсиллаб синди. Ноқулай жимлик чуқди. Икковлари ҳам бир-бирларидан хижолат бўлиб, кўзларини олиб қочишар эди.

— Доктор кузинг равшан бўлади деган эди, — деб хижолатомуз жилмайди Саври опа. Кейин ойна синиқларини йиғиштира бошлади.

Ховлида Набижоннинг пайдо бўлиши суҳбатни булди.

— Набижон! — деб қичқирди Маҳмуджон худди томошада йуқотиб қўйган акасини топиб олган ёш боладек қувониб.

Икковлари шухлик ва қувончга тўла мактаб йилларини хотирлаб узоқ суҳбатлашдилар. Кейин қандай қилиб Набижоннинг уқитувчиликни севиб қолгани, Маҳмуджоннинг эса нима учун журналистикани касб қилиб олганлиги ҳақида гап бошланди.

— Маҳмуджон, — деди Набижон оҳистагина, — журналист қандай бўлиши керак?

Маҳмуджон мийиғида кулди:

— Сенга имтиҳон беряпманми?

Набижоннинг офтобда қорайиб кетган юзлари жиддийлашиб, пешонаси тиришди-ю, ҳазил оҳангида:

— Имтиҳон қилмоқчиман, — деди.

— Журналист уз даврининг виждони. Коммунистик партия ғояларининг толмас ташвиқотчиси булиши керак, — деди Маҳмуджон ва чиндан ҳам имтиҳон топширган уқувчидек ғурур ва мамнуният билан дустининг кўзларига тикилди.

— Сен ҳамми?

— Мен ҳам...

Набижон остки лабини тишлаб бир нафас жим қолди. У узини бир қанча кундан буён қийнаб келаётган мулоҳазаларини айтиб, юрагини ёзмоқчи эди:

— Йуқ, — деди у, истехзо билан, — менимча сен қисман виждонсиз журналистсан!

Набижон шундай деди-ю, гапим қандай таъсир қилди экан деб дарров дустига боқди.

Аммо, Маҳмуджон сокни, гўё ҳеч нарса эшитмагандек бепарво турар экан, суради:

— Сабаб?

— Дадангни ким деб уйлайсан? — деди Набижон ҳаяжондан ўзини аранг босиб.

— Раис...

— Раис эмиш... Уччига чиққан бюрократ дегин. Саври опамчи?

Саври опа ўн уч йилдан буён, яъни Ғани тоға колхозга раис бўлгандан бери ишламас экан.

— Оилаларингда саккиз-туққиз жон бор. Шуларнинг биронтаси ҳам ишламайди. Улар кимларнинг ҳисобига яшаяпти, айт-чи, дўстим?

— ...

— Боғларингдаги асаларилар ҳам колхозники, — деди Набижон анча жим қолганларидан сунг, худди узига-узи гапиргандек.

Чиндан ҳам асаларилар колхозники булиб, асалини раиснинг оиласи ер, унча-мунча Маҳмуджоннинг ўзига ҳам бориб турар эди.

Набижон кеча кечаси аравада келган гурунч ҳам колхоз омборидан келганлигини айтди. Бу туғри эди. Чунки кечаси Маҳмуджон аравакашдан:

— Гурунчни қаердан келтирдингиз? — деб сураган эди, аравакаш:

— Узумини енг-у, боғини сўраманг, — деб ҳазиллашди.

Набижон уртоғи билан аччиғлашиб қолишдан қўрқиб, кетмоқчи булди.

— Овқат қилсак буларди! — деб илтифот қилди Маҳмуджон.

— Текин овқат қорин оғритади, — деб ҳазил қилди Набижон.

Ҳовлида Набижоннинг пайдо булиши суҳбатни булди.

— Набижон! — деб қичқирди Маҳмуджон худди томошада йуқотиб қуйган акасини топиб олган ёш боладек қувониб.

Икковлари шўхлик ва қувончга тула мактаб йилларини хотирлаб узоқ суҳбатлашдилар. Кейин қандай қилиб Набижоннинг ўқитувчиликни севиб қолгани, Маҳмуджоннинг эса нима учун журналистикани касб қилиб олганлиги ҳақида гап бошланди.

— Маҳмуджон, — деди Набижон оҳистагина, — журналист қандай бўлиши керак?

Маҳмуджон мийиғида кулди:

— Сенга имтиҳон беряпманми?

Набижоннинг офтобда қорайиб кетган юзлари жиддийлашиб, пешонаси тиришди-ю, ҳазил оҳангида:

— Имтиҳон қилмоқчиман, — деди.

Журналист ўз даврининг виждони. Коммунистик партия ғояларининг толмас ташвиқотчиси булиши керак, — деди Маҳмуджон ва чиндан ҳам имтиҳон топширган уқувчидек гурур ва мамнуният билан дустининг кузларига тикилди.

— Сен ҳамми?

... Мен ҳам...

Набижон остки лабини тишлаб бир нафас жим қолди. У узини бир қанча кундан буён қийнаб келаётган мулоҳазаларини айтиб, юрагини ёзмоқчи эди:

Йуқ, — деди у, истехзо билан, — менимча сен қисман виждонсиз журналистсан!

Набижон шундай деди-ю, гапим қандай таъсир қилди экан деб дарров дустига боқди.

Аммо, Маҳмуджон сокин, гуё ҳеч нарса эшитмагандек бепарво турар экан, суради:

— Сабаб?

— Дадангни ким деб уйлайсан? — деди Набижон ҳаяжондан узини аранг босиб.

— Раис...

— Раис эмиш... Уччига чиққан бюрократ дегин. Саври опамчи?

Саври опа ун уч йилдан буён, яъни Ғани тоға колхозга раис булгандан бери ишламас экан.

— Оилаларингда саккиз-тўққиз жон бор. Шуларнинг биронтаси ҳам ишламайди. Улар кимларнинг ҳисобига яшаяпти, айт-чи, дустим?

...

— Ёғларингдаги асаларилар ҳам колхозники, — деди Набижон анча жим қолганларидан сунг, худди узига-узи гапиргандек.

Чиндан ҳам асаларилар колхозники булиб, асалини раиснинг оиласи ер, унча-мунча Маҳмуджоннинг ўзига ҳам бориб турар эди.

Набижон кеча кечаси аравада келган гурунч ҳам колхоз омборидан келганлигини айтди. Бу туғри эди. Чунки кечаси Маҳмуджон аравакашдан:

— Гурунчни қаердан келтирдингиз? — деб сўраган эди, аравакаш:

— Узумини енг-у, боғини сураманг, — деб ҳазиллашди.

Набижон уртоги билан аччиғлашиб қолишдан қурқиб, кетмоқчи булди.

— Овқат қилсак буларди! — деб илтифот қилди Маҳмуджон.

— Текин овқат қорин оғритади, — деб ҳазил қилди Набижон.

Маҳмуджоннинг ўзи ёлғиз қолди. Қуёш қиздирар, ҳовли дим эди. Ғаниевнинг юраги ғаш, миясини „наҳотки...“ деган суз худди пармадек кавларди.

... Дарвоза очилиб, колхознинг малла ранг „Победа“си кириб келди. Тантиқ билан Саври опа туйдан қайтишган эди. Саври опадан упа ва атирнинг бадан тери билан қушилганда ҳосил буладиган ёқимсиз ҳиди келиб турарди. У уғлига яқинлашиб, бошидаги катта дастурхонни сўрига дуқ этказиб қўйди-да, ҳисобчининг уришқоқ хотинини ёмонлай кетди. Кейин тўсатдан уғлига юзланиб:

— Вой болагинам, тобинг қочдими, қовонинг осилиб кетибди, — деб сўради.

Маҳмуджон онасига ер остидан бир боқиб қўйди-ю, жавоб қайтармади.

— Энди сен ҳам уйлангин. Сени деб Тантиқни куёвга бера олмай юрибман. Саври опа атрофга бир қараб олди-да, паст овоз билан, — сандиқдаги нарсалар чириб кетяпти, дадангнинг давлатида уйлангин, орзу-ҳавас кўрай, — деб қўшиб қўйди.

Маҳмуджондан яна садо чиқмади.

Уйдан кулганича Тантиқ чиқди. У ҳам Саври опага ухшаб оқишдан келган, тўлагина қиз бўлиб, ёши ун саккизлар чамасида эди.

— Ака!— деди у Маҳмуджонга эркаланиб. — Нега менга сирга олиб келмадингиз? Китобингизни бошимга ураманми!

— Нега уқимай қўйдинг!

— Ўқигим келмади...

Тантиқ бир синфда гоҳ икки йил ўқиб, гоҳ кузги имтиҳонга қолиб, ҳар қалай 7-синфга

қадар бир амаллаб ўқиган, сунг уқишни ташлаган эди.

— Ака, мени биронта катта мактабга утказиб қўйинг, дадам аттестат тўғрилаб бераман деяптилар.

Маҳмуджон синглицининг юзига тикилиб туриб, секин уҳ тортиб қўйди.

У кечқурун юрагини бир оз ёзиш учун колхоз идорасига борди, узоқдан дадасининг ушқирган овозини эшитди.

Раис қайсибир бригадирга удағайлар эди:

— Йўқол кўзимдан!

Бригадир киприкларини пирпиратганича кабинетдан чиқиб кетди.

Гани тоға ўғлига шикоят қилгандек:

— Буларни қаттиқ ушламасанг елкангга чиқиб олиб, эртага сени танқид қилишдан ҳам тоймайди, — деб қўйди.

Раис кўкрагини олдинга чиқариб, қора, қалин қошларини чимирган ҳолда бир нафас жим қолди. Сунг катта муштини стол устига қўяр экан, худди хуррак тортгандек гапирди:

— Айтгандек, ҳа деб бошқаларни мақтай-бермай газетангда даданг ҳақида ҳам ёзгин... ҳалиги... оти нима уни... ҳа, „Муштум“, ушани сен ёзасанми?

Маҳмуджон газетада ишляпман деб жавоб берди.

— Ўша ерда биронта уртоғинг бўлса керак, айтиб қуйгин, раисларнинг расмини бунчалик хунук чизишмасин...

* * *

Эртасига Набижон яна келди. Нима баҳона бўлди-ю, суҳбат яна педагогикадан бошланиб

кетди. Мунозара қилишни жон-дили билан севадиган Набижон:

— Журналист ҳам педагог, — деб қизишиб гап бошлади, — у ҳам тарбиячи...

— Бу фикрингга қўшиламан, — деди Маҳмуджон уйчанлик билан.

— Қушилиш бошқа-ю, тушуниш бошқа.. Педагог қўрқоқ бўлса, бировни мард қилиб тарбиялай олмайди... Сен орқада қолган кишиларни танқид қиласан, илғорларни мақтайсан. Мана бу фельетонинг менга жуда ёқди, — Набижон газетани ёзиб қўйиб, гапида давом этди. — Лекин, гап узингнинг оилангга келганда қулинг қалтирайди. Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса бировга ур...

— Тухта, кўп қизишаверма, — деб гапни бўлди Маҳмуджон. — Нима учун бизнинг оила ҳақида мажлисларда гапирмайсан ёки газетага ёзмайсан, — деб суради.

Бу Набижон учун кутилмаган савол эди. У уйланиб қолди. Чўнтагидан папирос олиб чекди. Беихтиёр урнидан туриб, яна ўтирар экан, рўмолча олиб, терламаган пешонасини арта бошлади.

— Мен математика ўқитувчисиман, — деди у худди синфда гапиргандек юмшоқ овоз билан, — газетага ёзишни билмайман, умуман айтганда, сенга ўхшаган журналистлар жим турганда, бизга йул бўлсин...

Маҳмуджон кутилмаган қийин аҳволга тушиб қолди. Ўйланавериб гоҳо бошлари оғриб кетарди... — Оила ҳақида индамаслик керакми. Унда умуман, бошқалар ҳақида ҳам индамаслик керак. Тўғри-да, пичоқни аввал ўзингга

ур, оғримаса бировга. Қани мендаги адолат...—дер эди у ўз-ўзига.

Маҳмуджон камгап, оила аъзолари билан аввалгидек очиқ чеҳрада эмас, ғамгин, қовоғи осилган ҳолда гаплашадиган булиб қолди. Бундан ташвишга тушган Саври опа „Маҳмуджон биронта қизни яхши куриб қолганга ўхшайди“, деб уйлади.

— Очигини айт, кимни олиб берай, кимсан Ғани раиснинг уғлисан, дадангнинг қули етмайдиган жой йуқ.

— Раҳмат, ойи — қисқа жавоб берди Маҳмуджон.

У отпускасининг қолган қисмини шаҳарда ўтказишга, тўғрироғи қишлоқдан кетишга қарор қилди. Хайрлашар эканлар, Саври опа: „Менга амиркон маҳси юбориш эсингдан чиқмасин“ — деб тайинлади. Тантиқ бўлса: „зар дуппи“ илтимос қилди.

Редакцияга қайтгач, Маҳмуджоннинг қули ишга бормади. Назарида ҳамма ундан кулар, аммо буни Маҳмуджоннинг ўзидан яширишаётгандай эди. Редакторнинг „ота-оналарингизнинг аҳволи яхшими?“ деган сузлари киноядек туюлиб, хижолат булганидан алланечук булиб кетди. Унга танқидни бугаётган завод директори туғрисида тушган материални ишлашни топширди. Шу вақт унинг қулоғига:

„— Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса бировга“, — деган сузлар эшитилиб, кузига Набижоннинг киноя билан илжайиб турган қиёфаси куринди:

— „Виждонсиз журналистсан!“

Маҳмуджон редакция ходимларидан ўзини

олиб қочадиган, кўп вақтини хаёл суриш билан ёлғизликда утказадиган булиб қолди.

Ғаниев, тилингизни қишлоқда йўқотиб келдингизми? — деб ҳазиллашарди ўртоқлари.

Редакциядан кетаман, деб уйлади Маҳмуджон. У бир неча кун шу фикр билан яшади.

Ярим кеча эди. У ирғиб, урнидан туриб, шошилиб чироқни ёқди. Қарама-қарши ҳистуйғулар кураши уни терга пишириб юборган эди.

— Ёзаман!..

Ёзди, оиладаги зарарли кайфият ҳақида ёзди. Ёзар экан, назарида, онаси, унинг юзига тарсаки билан ургандек, Тантиқ дод солиб йиғлаётгандек, дадаси эса тескари ўгирилиб олгандек булар эди.

— Йуқ, менинг онам мешчанка, синглим тантиқ, дадам бюрократ, текинхур бўлмаслиги керак, — деб такрорлади Маҳмуджон.

Фельетон уч кундан сўнг газетада эълон қилинди.

ҲАДИК

Кассир Отавойнинг ясоғлиқ уйида икки меҳмон утирибди. Бири, пар ёстиқларга ястаниб олгани, раис—Ботир ака, уттиз беш ёшларда, шу ёшдаги кишига ҳеч ярашмайдиган даражада семиз. Иккинчиси ферма мудирини—Обидхўжа, утакетган қотма ва теракдек новча одам. Бутун санъатини ишга солиб раисга лаганбардорлик қилиб ўтирибди.

Ташқарида мотоциклнинг ёқиллаб тухтагани, сунгра кимнингдир югуриб келаётгани эшитилди. Хиёл утмай эшик очилиб, остонада эскпедитор Саидваққоснинг тарвуздек думдумалоқ боши кўринди.

— Расвомизни чиқаришибди, — деди у энтикиб. Сунг чўнтагидан газета чиқарди. — Фельетон қилишибди...

— Нима дедингиз? — буйнини Саидваққоснинг тиззасига етгунча чузиб суради Обидхўжа.

— Мана уқинг, — Саидваққос буклоғлиқ газетани раисга узатди. Ботир ака шошиб қолди шекилли, газетанинг таркини топиб очолмай, унинг бир чеккасини йиртиб ҳам

қуйди. Лекин газетани очгач ҳанг-манг бўлиб қолди... Наҳотки пионерлар газетасида колхоз амалдорлари танқид қилинса?!

— Ҳеч гап йуқ-ку, деди раис газетага куз югуртириб чиққач. Обидхужанинг ҳам рангига қон югурди.

Ҳазил ҳам эви билан-да, — деди у чунтагини пайпаслаб.

— Нега ҳазил булсин, — унғайсизланди Саидваққос, — мактабнинг олдидан утиб кетаётган эдим, директор Шокиров чақириб сизларни танқид қилибди, деди. Мен ўзимни босиб: фельетон ёзишибдим, деб сурадим. Директор фельетондан ҳам баттар деди. Кейин мен яна ўзимни босиб „ўша газетани бир уқисам мумкинми“, дедим. Шокиров: идорага киринг, столнинг устида турибди, деди-да, ўзи бир қулоч дафтарни кўтариб синфга кириб кетди... Столнинг устида мана шу газета турган экан, олдим-у, мотоциклга ўт босдим...

Шокиров ростгуй, ҳазилни ёқтирмайдиган жиддий одам. Демак танқиднинг чиққани ҳам, газетанинг янглиш келтирилгани ҳам рост. Меҳмонлар безовталаниб қолдилар. Туришмоқчи булишганди, уй эгаси кунмай ош тайёр бўлай деб қолди, газетани беш минутда ўзим етказиб келаман, деб югуриб чиқиб кетди. Ҳаммалари ўйга толдилар. Обидхужа хамакдек келадиган сариқ носқовоқни шошмасдан чунтагидан чиқарди-да, қулоғига яқинроқ келтириб силкитиб курди. Сунгра кафтига ағдариб:

— Шу кеча тушимда оёғимни осмонга кўтариб, икки қулим билан юрган эмишман-у, — деб ваҳимали оҳангда гап бошлади.

Раис заҳарханда билан кулди:

— Тушингиз ҳам узингизга ухшаб бир бемаъники...

Орага яна гуристондек оғир жимлик тушди. Учовларини ҳам аввал аллақандай хавотирланиш, сунгра ваҳима боса бошлади. Ҳаммалари ҳам фелъетон менинг ҳақимда, энди чатоғим чиқди деб ўйлар, шу нафасда яна: эҳтимол қаршимда утирган киши ҳақидадир, шундай бўлганда қандай яхши буларди-я, — деб хаёлидан ўтказарди.

— Менимча, фелъетонни бош бухгалтер уюштирган, — деди экспедитор.

— Йуқ, бу партком Аббосовнинг иши, — деди Обидхўжа бир кўзини қисиб, гуё очиқ қолган кузи билан ҳамма нарсани аниқ куриб тургандек. — Икки йилдан буён Ботирбой билан раислик таллашиб келади.

Обидхўжа куз олдига яширин сўйилган қуйларни келтирди. Ҳатто биттаси қулоғининг остида қаттиқ маърагандек ҳам булди. Ферма мудирини худди уйқудан уйғонгандек чўчиб тушди.

— Ахир узингиз буюргансиз-да, — деди раисга томон хиёл эгилиб.

— Нимага? — истамайгина деди Ботир ака.

— Сўйишга...

— Кимни суйишга?! — Ботир ака қўрқиб кетди. У юмшоқ тўшакда ёнбошлаб ётган эди, унгарилиб Обидхўжага қарайман деб чойи тула чойнакни тепиб юборди, чойнак синди.

— Қуйларни...

— Э, одам булмайд кетинг-е, — деди Ботир ака жаҳл билан. — Касал бўлиб улган деб доктордан справка олиб қуймаганмисиз?

— Ҳаммасига эмас-да... — деди Обидхўжа худди кундалигидаги „2“ баҳоларни дадасига курсатаётган ўқувчи боладек талвасага тушиб.

Раис қаттиқ уҳ тортиб юборди. Ҳали чойнак синиб, чой тўкилганда тиззаси куйиб қолган Саидваққос куйган жойини пуфлаб узоқ жим утириач, ниҳоят ўз дардини айтиб йиғлай бошлади. Унга биров агар шошилмасдан гапирсанг раис ҳамма қилмишларингни кечириб юборади, деб тайинлаб қўйгандек битта-битта сузлар эди:

— Сизлар ҳам... Бу ерда ўзимиз-ку, (пайти эмас эди, деб қўйди ўзига-ўзи) теппа-тенг олгансизлар... Ҳа, мен ушанда айтган эдим-а, ҳу, раис, кўза кунда синмайди, кунига етиб синади деб, мана айтганим келди...

Саидваққос ҳаммом қурилишига келтирилган ёғоч-тахталарни баъзи бир кишиларга улашиб юборворган экан. (Кечаси бўлгани учун янглишиб, ўзи пича кўпроқ олиб қўйибди).

— Куп инжиқлик қилаверманг! — гапни булди раис. — Мен сизга қачон буйруқ берганман!

— Бергансиз!

— Берганим йуқ.

— Бергансиз!!! — экспедитор сакраб урнидан гуриб кетди, — Соли яллачниккида ўтирганда нима деган эдингиз? Ҳа!..

Саидваққоснинг важоҳати хунук эди. Афтидан у ҳозир раис билан муштлашишга ҳам тайёр кўринарди.

— Одам деган ҳам шунақа қўрқоқ бўладими? — деди Ботир ака базур илжайиб, „ҳамма айб менинг узимда. Сен очкўзлар-

дан колхоз мулкни қуриқлаш ўрнига икки қўллаб топшириб қўйдим. Мени ҳар қанча фельетон қилса арзийди..." деб уйлади. — Чумчуқ пир этса, юрагингиз шир этадиган йигит экансиз-да, танқид қилгани билан текширувчилар дарров келиб қўяқолдимми?

„Текширувчилар“ деган сузни раиснинг узи айтди-ю, узи чўчиб кетди. Чиндан ҳам бугунми-эртами келиб, таппа босиб қолса-я!

— Менда ҳам айб катта, сизларникидан кам эмас, ортиқ! Қаттиқ ҳаяжонланганидан раиснинг юрак ўйноғи дарди бўлса керак, кузлари олайиб, юзини совуқ тер боса бошлади. Обидхўжа билан Саидвақос тагин раиссимизга тўсатдан бир гап бўлиб қолмасин, деб қурқишиб, худди ёш болани қуй йиғлама, жонгинам, агар у сени урса, биз унинг қулоғини манову пичоқ билан шартта кесиб ташлаймиз, деб юпатганларидек, унинг кўнглини тинчлантира бошлашди. Обидхўжа эндигина бир коса сув келтириб Ботир аканинг юзига боплаб сочаман деб турган эди, эшик очилиб қолди.

— Мана мановунда экан, — деди Отавой газетани ҳозиргина уйқудан уйғонган одамдек бушашиб ўтирган раисга узатиб. — Директор бош мақолани ўқишсин, деди...

Ботир ака бош мақолани аввал ичида, сўнгра овоз чиқариб уқиди. Баъзи бир колхоз раҳбарлари лаганбардорларнинг мақтовига маҳлиё бўлиб, фойдали танқиддан чучиётганлиги, узига ҳам, ўзгага ҳам зарар келтираётганлиги фош қилинган эди.

— Худди шундай! — раис яна уҳ тортди.

— Бизнинг фамилиямиз йўқ-ку! — Обидхў-

жа худди ёмон туш кўриб, яхши таъбир эшигган ихлосманддек қувониб кетди.

Уй эгаси Отавой ҳам гап навбати ўзига келганини сезиб, қизиқ бир нарса айтиб ранс-ни кулдирмоқчи булган эди, Ботир ака бетоқатлик билан қўл силтади:

„Мажлис ёпиқ, боринг ошни сузиб чиқинг!“

ТИЛХАТ

Эр-хотин зиёфатдан урушиб қолган кишилардек гап-сузсиз қайтиб келдилар. Отамирза Тоғоев анча маҳалгача тажанг булиб утирди. Қулларини чунтагига солиб алланарсани ғижимлар эди. Рафиқаси хушруйгина, қорачадан келган, ориқ — Тожихон булса уғилчасини йўргаклар, аҳён-аҳёнда аллақандай тортинчоқлик билан эри томонга ташвишли назар ташлаб қўярди.

— Менга қара деяпман,— деди Отамирза овозини хиёл кутариб.

Тожихон кукрак эмаётган уғилчасини йиғла-тиб қўйишдан қўрқди шекилли, жавоб қайтармади.

— Қайсар!

Ухлай деб қолган уғилча бир сесканиб уйфонди-да, қул-оёғини силкиб йиғлай бошлади. Тожихон эрига ўгирилиб жилмаяркан, „ҳа, мунча?“ деди.

— Хуш... сен менинг хотиним буласан-а?

— Қайдам... — пичирлади жувон.

— Хотинимсан. Бу ҳақда никоҳ куни қиш-

лоқ советининг раиси ҳам гапирган. Сенга меҳрибонлик қилиш менинг вазифам.

Бир соат аввал улар ўқитувчи Шокировни-кида зиёфатда эдилар. Лабларнинг чапиллаши-ю, қошиқ-вилкаларнинг ёқимли шиқирлаши, таом еб ўтиришга даъват этувчи овозлар эшитилиб қоларди. Тожихоннинг қўлтигида утирган Отамирза бўлса унга шивирлаб, обрўли меҳмонлар орасида ўзини қандай тутиш лозимлигини уқдирарди. Шу пайт директор Тоғаевга юзланиб: „Тожихонни қисиб қўйиб-сиз-ку!— деб сўз қотди,— қаранг бояқиш жуда озиб қолибди...“ Ана шу гапдан сунг аския бошланиб, Тоғаевни феодалдан олиб феодалга сола бошлашди. Отамирза уялиб, хижолат ичида атрофдагиларга назар ташларкан, чиндан ҳам бошқа ўқитувчиларнинг аёлларини семиз, тўлишган куриб унгайсизланар, устма-уст чекар эди. Тунов куни Имомали деган бир ўқитувчини хотини билан икки ўғлини яхши тарбиялай олмагани учун фельетон ҳам қилишган. Ана шуни уйлаб Тоғаевнинг кўнгли алланечук бўлиб кетди. У Тожихонни бу ерга олиб келганига афсуслана бошлади.

— Мен эр сифатида сени тарбиялашим керак,— деб гапида давом этди ўқитувчи.— Эскичада ҳам, янгичада ҳам таомул шу. Ҳатто ўртоқ Макаронка ҳам бу ҳақда китоб ёзган.

— Макаренко дейишар эди-ку,— тузатмоқчи бўлди уни хотини.

— Рус тилини билмаганингдан кейин жим ўтир,— гапни бўлди эр.— Хуш, эсимдан ҳам чиқиб қолди, сенга юз марта айтаман, гапир-моқчи булсанг қўл кўтариб рухсат ол деб,

Тоғаев узоқ гапирди. У шу кундан бошлаб рафиқасининг овқатидан шахсан хабар олиб турмакчи. Энди у ҳам ойдек тўлишиб, гулдек очилиши керак. Бунинг учун кўироқ овқат еб, юракни кенг қилмоқ зарур.

Хуш, жўжалар тухумга киргач, майли битта-яримта тухум ҳам еб тур, ортганини сотармиз.

- Қани ахир,— деб қуйди Тожихон.

Менга қара,— деди эр тўсатдан хушёр тоқлиб, нега ойингга жўжа бериб юбординг?

— Ахир тухумини узди берган-ку!

— Вой овсар-ей,— Отамирза она товукдай ҳурпайиб, қўлларини икки томонга керган ҳолда рафиқасининг устига бостириб кела бошлади,— учта тухум уч сум бўлади,— учта расмона жўжа неча сўм туришини уйлаб кўрдингми? Яна уҳ тортади-я. Мен бундай бир олам бўлайлик десам...

Мўқуси келиб кўзлари юмилгунча гоҳ жўжа, гоҳ иккинчи синфга арифметика китоби етишмаётганлиги, гоҳ директорнинг тирноқ остидан кир қидириб юрганлиги тўғрисида сўзлаб гапирди. Гуё буларнинг ҳаммасига Тожихон сабабчи бўлгандек, уни жеркиб-жеркиб ташлар, сўзлатгани қўймас эди.

Эрталаб ёмон туш кўриб уйғонди. Хотининини тарбиялай олмадинг, оздириб қўйдинг деб уни педсоветда муҳокама қилишмаётган эмиш-у, у нима деярини билмай терлаб кетган эмиш. „Энди менга бу ташвиш ҳам бормиди!“ деб уйлади у ваҳима ичиди. Кечга томон рафиқасини қўярда-қўймай кийинтирди-да, район марказидаги кинотеатрга томошага олиб жўнади. Автобусдан тушганларида

кеч кириб қолган, кўча ва хиёбонларда одам гавжум эди. Мана эр олдинроқда, хотин эса ўғилчасини кутарган ҳолда толиққан оёқларини судраб босиб орқароқда кетяпти.

— Ҳой, инсон, болани сал юқорироқ кутар деяпман,— деди ўқитувчи орқасига ўгирилиб.— Умрингда бола кўтарганмисан узинг!

Тожихон атрофига уялинқираб назар ташларкан, „секинроқ, уятга ўлдирдингиз-ку“, деб ёлворди.

— Болани бўғиб қўйсанг ҳам индамай экан-да,— деди Тогаев аввалгидан ҳам қаттиқроқ овоз билан.— Товба, менга етиброк юр, курган одам эр-хотиннинг ораси бузук экан демасин тагин... Қовогингни очиброк ол... Мен сени калтаклагани олиб келаётганим йуқ. Юрагинг ёзилсин деб томошага олиб келяпман. Аҳволингга ачинганимдан шу ишни қилдим. Сен булсанг юзингга упу сураман деб тиш ювадиган порошок суриб чиқибсан...

Томоша залига киришгач, одамларга халақит бермайлик деб орқага утирдилар. Ўтиришлари биланоқ ўқитувчи яна гап бошлади. Кассир унга уч сўмлик урнига уч ярим сўмликдан билет сотган эди.

— Арзонини танишига сотади,— деди у ғижиниб.— Сендақани ҳукумат тутолмай юрибди, думингни тугиб қуяр ҳали...

Тожихон ён-веридаги кишилардан ийманиб тишини-тишига босиб утираркан худди нуноқ ҳамширага эмлатаётган бемордек, ҳам руҳан, ҳам жисмонан эзилар, юраги қислиб бетоқатланар эди.

— Ҳой, менга қара,— муаллим туртди уни,— ҳалиги сочи қўнғироқ йигит намунча сенга

термилиб қаради. Нега индамайсан, танишингми?

Тожихон секингина уҳ тортди.

— Жим утиришингдан демак бир гап бор эканда-а, — кинояли қилиб давом этди Отамирза, — ҳали шунақа дегин...

Тожихон жаҳл билан урнидан турди-да, энгашганича томоша залидан чиқиб кета бошлади.

— Кино-чи? — шошилиб суради эри, — курмайман! Унда мен ҳам курмайман, эсизгина етти сўм... беш кило картошка келарди.

Кунлар ўтиб борарди. Тожихон Отамирза умид қилганидек ойдек тулишиб, гулдек очилмади. — „Иш қилиб бир фалокатга нулиқмасам гўрга эди-я“, — деди у рафиқасига.

— Ҳаммасини сиз қилдингиз! — деди Тожихон эрига юзланиб. Бу гал унинг қарашларида қатъият, иродага ўхшаш бир нарса бор эди. Овози ҳам аввалгидек тортинчоқ, итоаткор эмас, аллақандай зур куч оҳангги билан жаранглар эди.

— Мен?!

— Ҳа, сиз, узингиз сабабчисиз. Юрак-бағримни эзиб зардоб қилиб юбордингиз, хасисиз, майда гапсиз, инжиқсиз...

Отамирза табнатан қўрқоқ бир киши эди. Рафиқасининг бу ўткир қарашларига тоб бера олмай беихтиёр орқасига тисарилиб борди-да, каравотга утириб қолди. Икки кузи Тожихонда, лекин ҳеч нарсани кўрмас, тили танглайга ёпишиб қолгандек, оғзида айланмас эди. Лекин бир нафасдан сунг узини тутиб олди-да, кўксида юксалиб бораётган қўрқув ҳиссини босиш учун тилхат талаб қила бошлади.

Тожихон уйлаб қараса, яна гап чўзиладиган. Шунинг учун эътироз билдириб ўтирмади. Отамирза икки кузини уйнинг шипига тикиб, айта бошлади. „Ёз, қиёматли эрим Отамирза Тоғаевга... уйнинг шипини чанг босиб кетибди, ҳа майли ёзавер... унинг вафоли хотини Тожихондан тилхат. Хўш? „Хўш“ни ўчир. Эрим меҳрибонлик юзасидан мени тарбиялади, аммо юрагим торлиги учун...“ каби сўзлар билан тилхат битгач, Тоғаев уни нодир ҳужжатлари сақланадиган қизил жилтли папкасига жойлаб қўйди. „Энди директордан қўрқалигим жойим йўқ. Педсовет тугул районо советида муҳокама қилса ҳам қўрқмайман!“

МИРШОКИР

Мирзатераклар соя ташлаб турган кенг, серқатнов йулдан жадал юриб бораётган хомсемиз, луппи юзли йигит қўлидаги оғир корзинкани ерга қўйиб:

— Опажон, — деб йўловчига мурожаат қилди, — районо мудирни уртоқ Сулаймоновнинг уйини билмайсизми?

— Нега билмайман, биладан. Ҳув анави кук рангли эшик.

Нормуҳаммедов мудирнинг эшиги ёнида тухтаб, негадир иккиланиб қолди. „Борди-ю, қабул қилмаса-чи? Агар уйида фақат рафикасининг ўзи булса, йиғламсираб гапираман...“ Энгашиб эшикнинг тирқишидан қарамоқчи бўлган эди, эшик очилиб, пешонасига келиб тегди, ичкарида беш-олти ёшлар чамасидаги жингалак сочли бир бола гуноҳкорона жилмайиб турарди.

— Ассаломуалайкум, — деди Миршокир чап қулини кўксига қуйиб. Бола енги билан бурнини артди-ю, бошини бир томонга қийшайтирганча, жим тура берди.

— Салом дедик, йигитча!— Майин, аллақандай эркаловчи оҳангда такрорлади йигит.

Бу гал бола хиёл жилмайиб қўйди.

— Дадалари уйдадилар?

— Ишга кетган...

— Ойлари-чи?

— Уям ишда.

— Уйларида ким бор?

— Ҳеч ким йуқ...— йиғламсираб деди бола.

— Исмлари нима?... Шавкатжон? Қаранг, қандай яхши исм, яқинроқ келинг, бурни-нгизни артиб қўяй.

Йигит қулидаги корзинкани ерга қўйди-да, чунтагидан румолча чиқариб, боланинг афти-башарасини обдан артгач:

Оббо Шавкатжон-ей, мени танияпсизми?— деб сўради.

— Сизни эсимдан чиқариб қўйганман...

— Биласизми, мен сизга атаб, хуш...— Нормухаммедов бир нафас уйланиб қолди,— ҳалиги Шавкатжон сиз нимани яхши курасиз?

— Велосипедча, — деди бола эркаланиб.

— Худди узини айтдингиз,— деди Нормухаммедов, сунгра „дидлари баланд-ку!“ деб фикридан утказди.— Мен сизга атаб велосипедча олиб қўйганман, магазинда турибди. Ўзи ҳам бирам чиройликки, ғилдираги нуқул олдига қараб айланади.

— Ҳо, алдаяпсиз,— ишонқирамай деди Шавкатжон.— Қани булмаса қасам ичинг-чи!

— „Дадангга ухшамай кетгур-ей, бало экансан-ку“— деб уйлади Нормухаммедов. Сунгра энгашиб боланинг қулоғига ниманидир шивирлаб қўйди.

Йулга тушдилар. Шавкатжон бир қўли билан Миршокирнинг йуғон, янги қорилган хамирдек юмшоқ бармоқларини, иккинчи қўли билан узун, кенг трусисини чангаллаб олган, йилит бўлса худди тантанали парадни қабул қилётган генералдек виқор билан қадам ташлаб бормоқда. У янги директор Аббосовни учратиб мудирнинг ўғли билан юрганини, умуман узининг бу хонадонга яқин эканлигини курсатиб қўймоқни истар, атрофга жавдирар эди.

— Шавкатжон, дадангизга велосипедни Миршокир акам олиб берди денг, хўнми? Қани айтинг-чи, мен кимман?

— Сизми, сиз Шопий амаким.

— Шопий эмас, Миршокир.

Бола ҳарчанд уринса-да, унинг исмини тўлиқ айта олмади.

— Э, сиз жуда қийин экансиз...

Миршокир велосипедга пул тўлаётганда негадир секингина уҳ тортиб қўйди. Лекин ташқарига чиққач, боланинг велосипедни миниб гоҳ олдинга, гоҳ орқага қийқириб ўтаётганини куриб ўзидан-ўзи қувониб кетди. Мудирнинг уйингиз келишдан мақсади янги директор устидан шикоят қилиш эди. „Турникка шотисиз чиқишни урганинг эмиш“, товба... турникка чиқиш шартми? Назарий томондан билсам бўлда-да... Лаганбардор эмишман, шонмай тур ҳали ўртоқ Сулаймонов билан тўзукроқ танишиб олай, лаганбардор ким эканлигини сизга кўрсатиб қўяман...”

Қани Шавкат Сулаймонович, тезроқ ҳайдан! шундай деб Нормухаммедов орқасига утирилган эди, бола куринмади, беш минут, ун минут кутди ҳамки, ундан дарак бўлмади,

Ховлиққанча магазинга борди, бу ерда ҳам йўқ. Қайтиб Сулаймоновнинг куча эшигини шиддат билан қоқа бошлади. Бир нафасдан сўнг кук гулли узун халатга ўралган нозиккина жувон эшикни очди:

— Тинчликми узи?

— Ассаломуалайкум, опажон. Ҳалиги, тинчлик. Велосипедлари муборак булсин энди... Узиям Шавкатжоннингиз ажойиб йигит бўладилар-да... Мана манову ҳам сизга, келинингиз бериб юборган эди, Шавкатжонга пишириб берарсиз.

— Қанақа Шавкатжон?— ҳайрон бўлди жувон.

— Ўғлингизни айгяпман, опажон, ўғлингизни.

Сулаймоновлар гарчи анча вақтлардан буён фарзанд кўриш орзусида юрган булсалар-да, ҳали на ўғил, на қиз топган эдилар. Буни эшитган Миршокир:

— Ахир уша Шавкат уйларингдан чиқдику, — дея қалтироқ товуш билан сўради. Йигитнинг нимасидир аёлга ёқмади.

Маҳаллада Шавкатдан кўпи йўқ, — деди у совуққина, — катта даргоҳ, бири кириб, бири чиқиб туради... Кимда ишингиз бор?

— Мен мактабдан, ҳалиги...

— Мактаб ишлари билан мен эмас, ўртоқ Сулаймонов шуғулланадилар. Ҳозир идорасида булсалар керак. Аёл кириб кетгач. Миршокир энди қаёққа борсам экан, деб анча вақт уйланиб қолди, куксини тулдириб чўқур хурсинди.

— Бюрократлар! деди ғижиниб. Сунгра бушанинган, руҳи тушган кайфиятда дармонсиз оёқларини судраб, қаёққадир йўл олди...

МЕНИНГ ЎРТОҒИМ

Маориф бўлимида менинг бир ўртоғим бор. **Исми** Қурбонали, фамилияси ўртоқ Орипов. **Ўзи** инспектор бўлиб ишлайди. Баъзилар уни **қўй** тег савош, бировнинг ҳақиқага хиёнат қилмайди, деб айтишса, баъзи бировлар „педагогикани сув қилиб ичиб юборган қурмагур“, деб мақтаб қўйишади. Хотини Мушарраф булса, унга тўғридан-тўғри „қўрқоқ“ деб ном қўйган.

Айниқса, унинг юрагининг тозалигини айтмайсизми?

Ўшунга районни ахтариб чиқсангиз ҳам менинг ўртоғимдек пок виждонли йиғинни топа **ё**майсиз! Атрофида бирон виждонсизлик юз бериб қолгудек булса борми, дарҳол келиб унинг қалб торларига урилади, азоблай бошлайди, шундай азоблайдики, гоҳро дунё кўзига тор кўриниб кетади...

Маориф мудирини Отажоновнинг порахўрлигини сезиб қолганига мана бир неча ой бўлиб қолди. Шундан буён ўйлагани мудир.

Бугун ҳам уша ҳақда уйлаб асаблари тартиниб тортилган бир алоозда ишлади. Иш

вақти тугагач, жаҳл билан эшикларни шарақлатиб ёпди-да, уйга жунади. Катта кўчадан секин-аста юриб бораркан, беихтиёр кўз унгида мудир Отажонов гавдаланди. Ўй у Қурбонали билан ёнма-ён юриб бораётгандек. Менинг уртоғим қадамни секинлатиб, паст, лекин кинояли товуш билан сўради:

Ўртоқ Отажонов, янглишмасам сиз ёшларга коммунистик тарбия берасиз, шундайми?

— Худди шундай.

— Унда марҳамат қилиб айтинг-чи, ўқитувчилардан пора олиш бу тарбиянинг қайси бир бобига киради?

— Исбот! қичқирди мудир.

Қурбонали мудирнинг барча кирдикорларини қўйин дафтарининг махсус варақларига ёзиб борар эди. Дафтарни унга узатди. Ўз қилмишларининг кун, соати, ҳатто қаерларда бўлганлигигача жуда аниқ қайд қилинганини кўриб Отажонов „Мен, мен... Сиз...“ дея дудуқланиб қолди.

Шу пайт менинг ўртоғим ўз шимининг почасига оёғи илиниб қоқилиб кетди-ю, кўзи ярқ этиб очилди, хаёл қочди, атрофда ҳеч ким йўқ, ёлғиз ўзи.

— Йўқ, мен уни фош қилиб ташлайман!— бу гал унинг овози баралла эшитилди.

Эртасига Отажонов билан самимий, лекин алланарсадан хижолат бўлгандек тортишиброқ саломлашди. Энг охирида „келинойим бардамилар“ еб қўшимча ҳам қилди.

Ҳаммаси жойида, — худди аллақасеққа шошиб тургандек тез гапирди мудир, — бугун Макаренко мактабидан ўқитувчилар келади. Ушаларга бош бўлсангиз. Ҳалиги янги уйнинг

сувғи тўхтаб турибди... лойни кўча томон-
дап олинглар... Овқатни чойхонага буюриб
қўяман.

— Мен... мен,—менинг ўртоғим шу пайтда
нимадир айтмоқчи бўлди-ю, айтолмади. Ота-
жонов буюрди:

— Булмаса сизга рухсат, жўнанг!

Коридорга чиққач, Қурбонали „тфу“ дея,
қаттиқ тепинган эди, деразалар зирқираб кет-
ди. Кейин мудирнинг ҳовлисида кун ботгунча
терга ботиб ишлади. Кечқурун уйга қайтаёт-
ганида яна худди кечагидек даҳанаки жанг
бошлаб: „ана шундай, сени бир бошлай!“—деб
ғижиниб қўйди.

Лекин, афсуски, эртасига ҳеч қандай маж-
лис бўлмади-да, агар бўлганда борми... Ин-
диниси ҳам тиңчилик билан ўтди. Э, боринги,
қорли қиш тугаб, гул ва муҳаббат фасли деб
эталмиш баҳор, серпашша ёз ҳам ўтиб кет-
ди... ўртоғимнинг оташин қалби булса ҳамон
азобда, бадҳазм туйғулар уни тарк этган эмас.

Эртага ўқитувчилар конференцияси бўлиши
керак эди. Мушарраф икковлари овқатланиб,
конференция хусусида шахсий мулоҳазалар
баён қилиб утиришар эди.

— Нега хомушсиз, дадаси?—суради Му-
шарраф.

— Порахўр!— деди менинг ўртоғим ўйчан-
лик билан,— ке, чойдан қуй!

— Ким порахўр?

— Виждонсиз,— дерди ҳамон ўзига келмай
Қурбонали,— чой деяман.

— Ҳой, ҳушингиз жойидами?

— Э, айтгандек, сен эмас, жонгинам, сен
эмас, лекин кимлигини сенга айта олмайман.

Оғзинг буш, шаддотсан, мактабингга бориб ўқитувчиларга сўзлаб беришдан ҳам тоймайсан. ... Йўқ, не могу! Лекин, жонгинам, бировга айта курма, гап бундай, қани чойдан қуйчи..

Отажонов ҳақида нимаики билса, ҳаммасини тукиб солди. Бир хил жойларда қизишиб ўрнидан ҳам туриб кетди. Ҳатто бир гал туриб ўтираётганда чойнакни ағдариб, тиззасини куйдириб ҳам олди.

— Наҳотки, бунга сиз ҳам чидаб келган булсангиз,— деди Мушарраф, токат қилмай. виждонли бўлиб қўрқоқ бўлдингиз нима-ю, порахўрга омборчи бўлдингиз нима, барибир эмасми, дадаси?

— Ҳой астароқ!

— Астароқ эмиш, яна бу киши инспектор эмишлар, мактабга келсалар, педагог ундай бўлиши керак, педагог бундай булиши керак,— деб ҳаммани сиқиб сувини ичадилар.

— Мен уни эртага аканчатилини фош қиламан,— деди мағрурланиб Қурбонали.

Қани кўрамиз-да.

Менинг уртоғим туни билан сўзни нимадан ва қандай бошлаш хусусида ўйлади. Ҳатто қайси уринларда ғазаб, қайси уринларда афсус билан сўзлашни узича белгилаб қўйди. Шу ўйлэр билан конференциянинг биринчи кунини утказиб ҳам юборди. Иккинчи кун президиумнинг сўнгги қаторида утираркан, „ё сўзламай қуя қолсаммикан“ деб сўради узидан. Кейин „ё бугун, ё ҳеч қачон“ деб уилади-да, қўл кўтарди...

— Уртоқ Орипов сўзламоқчимисиз?— сўради мажлис ранси.

- Ҳа... йуқ, шундай ўзим, бошимни қа-

шимоқчи эдим, — шундай деди-ю, менинг уртоғим уз биқинини узи чимдиб олди. Бир нафасдан сунг яна қўл кўтарди.

— **Сўзламоқчимисиз?**

— Сўзлашим ҳам керак!— деди жаҳл билан Қурбонали. Зал жим. Орқа қатордаги бир аёлнинг қиқирлаб кулаётгани баралла эшитилиб турарди. Қурбонали сув ичди. Муштнига йўталди, кейин секингина мудирга боқиб қўймоқчи бўлган эди, ё раббий... унинг рангиқўти ўчиб, оёқлари дағ-дағ қалтирай бошлади.

— Ўртоқлар,— деди бир маҳалда ўзига келиб.— Мен сузга чиққанлар ун минутдан ортиқ сўзламасин деган таклифни киритмоқчиман.

Ва тамом. Қайтиб урнига ўтираркан, уз одатига кура яна биқинини чимдиб олди. Шу пайт Мушарраф жадал келиб Қурбоналининг қўлидаги дафтарни тортиб олди-да, минбарга чиқди.

— Унинг сўзини мен давом эттирмоқчиман.— деди у, кейин оғир, босиқ овоз билан Отажонов ҳақида сўз бошлади. Қўлидаги дафтарчадан бир хил уринларини ўқиб ҳам берди.

Менинг ўртоғим бўлса тахтадек қотиб қолган эди.

— Гапим хато бўлса,— деди Мушарраф сўзини тамомлаб,— инспектор ўртоқ Ориповдан сўранглар!

... Ўша куни Отажонов мудирликдан олиб ташланди.

Конференция тугагач, Қурбонали рафиқаси билан уйига қайтаркан:

— Ҳалиги, хуш... умуман ёмон сўзламанинг-ку,— деб гап бошлади,— борди-ю, мудир ўз вазифасида қолганида нима қилар эдинг?

Мушарраф жавоб қайтармади.

БЕВАҚТ АЙТИЛГАН АЗОН

Авваллари лозиматлар ҳам кўп **булар**, кишилар ҳам мурувватли эди. Қори билан Турам бир ҳовлидан иккинчи ҳовлига югуриб юришар, ҳатто ўша пайтларда Қори бир велосипед сотиб олган бўлиб, шошиб қолган кезларида ана шу велосипедни миниб олишарди. Йиллар ўтди.

Мана энди кишилар ўйларига кам таклиф этадиган бўлиб қолди. Эхтимол, шу боисдандир, Мулла Рашид Қори билан Ҳодихужа Турам уззукун имомлик талашганлари-талашган. Бугун Тўрам мачитга хиёл кечикиб келдилар. Келсаларки, имомлик **ўрнида Қори**. „Сенга иқтидо қилгандан кура тўнғизга топинмоқ афзал!“ деб ўйладилар Турам ва бомдод намозини ёлғиз ўқидилар. Намоз тугаб кишилар тарқалишгач, икковлари ўртасида даҳанаки жанг бошланди. Ҳодихўжа нимаики десалар, Мулла Рашид жилмайиш билан жавоб берар, афтилан Тўрамни эрмак қилмоқда эдилар. Бу Тўрамнинг нафсониятларига тегиб, **жаҳллари**ни чиқариб юборди.

— Ҳам каззоблик, ҳам имомлик, бу нима-
си! — дедилар у киши бўйинларини олдинга
чўзиб.

— Астаъфурулло денг, Турам! Каззоб деб
узларини атамоқ даркорким... Кунни кеча уз-
лари қисир ғуножинни бугоз деб сотдилар.

Турам уринларидан туриб кетдилар.

— Каззобсиз, зотингиз паст!

Яқинда мачитнинг бир наमत ва жойнамо-
зи йуқолган. Уларни бир вақтлар ўғирлик ор-
қасида номи ёмонга чиқиб қолган Қорини
яна бадном этиб, имомликни узига ўтказиб
олиш мақсадида Ҳодихужа Турамнинг ўзла-
ри уғирлаган эдилар. Буни Мулла Рашид сез-
ган эдилар-у, эл олдида жанжал кўтарилса,
обруларига путур етишини билиб, индамай
қуя қолган эдилар. Лекин у киши ҳам бо-
лаб уч олдилар. Ифторликдан қайтиб кела-
ётган Турамга узлари йулакда яшириниб ту-
риб, Матқовулнинг итини олқишлаб, роса
талатдилар. Ит у кишининг юмшоқ жойлари-
ни тишлаб олган, ўзларини эса қаттиқ қур-
қитган экан, бир неча кунгача аламзада бў-
либ, тушларида кучуклар билан олишиб
чиқдилар. Гарчи ҳозирги замон докторларига
унчалик бовар қилмасалар-да, баъзи ихлос-
мандларнинг: „Тақсир, сак қопган ёмон бу-
лур, қутириб қолманг тоғин, докторга игна
тиқдиринг, лекин бу ёғини ўзингиз биласиз,
шариатчилик“, деган маслаҳатларидан кейин
чор-ночор ҳеч кимга сездирмасдан таниш
докторлардан бирига укол қилдирмоққа қарор
қилдилар. Доктор қиз ҳар гал игна санч-
ганда Турам „Ё ҳаётан Наби“ деб қуяр эди-
лар. Укол тугаган кунни у киши доктор қиз-

нинг оқ билагидан узоқ ушлаб, лабларини тамшаниб қўйдилар.

— **Зоти паст** деб ўзларини айтмоқ даркор, — дедилар Мулла Рашид ҳам ўринларидан туриб. — **Сабабки, падари юзи қорангиз** Оппоқхўжамнинг ассои мусоларини ўғирлаб олганлар ва яна **ўзингиз колхознинг** пиёзига қоровул булиб турганингизда етти пуд пиёзни бир қадоқ кўкнорга алмаштириб ичгансиз...

Икковлари ҳам камоли газаблари ошганидан тиллари тутилиб, бир-бирларига қараганларича хўмрайиб қолдилар.

Ҳарироқда масжиднинг сўфиси Мирсирожиддин папирос чекиб ўтирибди. У, афтидан уз фикрлари билан банд, жанжалга қизиқмас ҳам эди. Бинобарин, **бу биринчи дафъа бўлаётган жанжал эмас, эҳтимол сўнггиси ҳам эмасдир.** Улар жанжаллашмаган ёки масала таланиб, бир-бирларининг таъбини хит қилмаган кун кам учраб эди.

Мирсирожиддин сўфи эринчоқлик билан ўрнидан турдида, ўти ўчиб қолган папиросининг учига тупуриб, қутисига авайлаб солиб қўяр экан:

— **Жанозадан кечикяпмиз, улуғлар,** — деди.

Дарвоқе, бугун эрталаб Шоғулом жаназага таклиф этган эди. **Жанжални ўзлари** хоҳлаган маҳалда қила олишлари мумкин. **Жаназа эса бир ёки икки ойда** содир бўладиган нодир ҳодиса! Икковлари ҳам шошиб қолишди. Мулла Рашид тўсатдан жилмайиб:

— **Марҳамат, — деб калта** қўллари билан эшикни курсатдилар.

— **Қани ўзлари юрсинлар,** — дедилар Тў-

рам, овозларини тишларининг орасидан чиқариб.

Шундан сунг икковлари ҳам остонага баравар якинлашиб эшикдан ҳам бараварига ёнбош бўлиб чиқдилар. Ҳодихўжа Тўрам қотма, теракдек новча. Бунинг устига яна тез юриб бормоқдалар. Мулла Рашид булсалар пакана, қўзиқоринга ухшаб дум-думалоқ бўлганлари учун деярлик чопқиллаб борар эдилар. Мирсирождин суфи ҳам жадаллаб борар экан, нафаси қисилиб, папироснинг ўрнига нос чексамми деб ўйлар, қандай қилиб Қорининг кумуш қадалган нос қовоғини ўзимники қилиб олсам, деб хаёл сулар эди.

Шоғуломнинг эшигига етганда, Мулла Рашид Турамдан ўзиб кетиб эшикдан биринчи бўлиб кирдилар. Жўмраги синган мис обтобани олдилар-да, таҳорат олмоқ учун ҳовли орқасига утдилар ва таҳоратдан сўнг Турамнинг ғашларига тегиш учун бўлса керак, сувни ағдариб, обтобани қуруқ қолдириб қайтдилар. Ҳодихўжа сув топиб, таҳорат олгунларича орадан бирмунча фурсат утиб қолди. Шошилиб ҳовлига кирсаларки, жаноза бошланган. Қори имомлик урнида.

Ҳам ғазаб, ҳам хўрлик Турамни безгакдек қалтирата бошлади. Кунгиллари алланечук бўлиб кетди. Янглишиб, жанозани бир ракат ортиқ ўқиб юборганларини ўзлари ҳам сезмай қолдилар. Мурда қабрга қуйилганча қалтироқлари босилмади. Исқоти пули улашаётганда унинг купини имомликка ўтган Қори олаётганларини куриб, хурликлари келиб кетди. Қайтаётганларида Қорининг қулоғига:

— Қори, зарур гапим бор эди, — дедилар мулойим сўзлашга тиришиб.

Қори Турамнинг сўзидаги юмшоқ оҳангни пайқаб:

— Сузланг, — дедилар.

— Мачитга борсак...

Қорининг кунгиллари шу нафасда чоғ эди **Турам**нинг илтижолари бажонидил қабул қилинди.

Мачитга етиб келишгач, Қори:

— Қулоғим ихтиёрингизда, — дедилар.

Гап бошлашдан аввал **Ҳодихўжа** соқолларини силкитиб эчкининг маърашига ухшаш ғалати овоз билан узоқ кулдилар. Кейин ўзларининг овозларидан ўзлари уялдилар шеклли, кулишдан тухтаб, қуллари билан ҳамроҳларининг белбоғи қатидаги пулни курсатиб:

— Бир улушини берсалар, — дедилар, — сабабким, аввалам бор мурда бизнинг маҳалламиздан чиққандир ва яна тириклигида ул кимса бирла куп қадрдон эрдик...

— **Астаъфурулло!** — Қорининг нафас олишлари тезлашди.

— Ва яна ҳар ким ўзи маҳалласидаги жанозага имомлик қилиши хусусида келишиб олган эрдикким, бу хотираларидан фаромўш бўлмагандир?

Мулла Рашид табиий зарурат юзасидан булса керак „апчшу“ деб аксириб юбордилар-у:

— Ана сизга пул, — деб қўйдилар.

Буш келсалар пул тегмаслиги аён бўлиб қолди. **Шунинг** учун **Турам** Қорининг белбоғига ёпишдилар.

Нари тур! — деб қичқирди Мулла Ра-

шид ва Тўрамнинг қўлларини тишлаб олдилар.

Тўрам ўзларини йўқотиб қўйдиларми ёки шундай қилишни аввалдан кунгилларига тугиб қўйган эканларми, хиёл эгилдилар-да, Қорининг семиз юзларига „бисмилло“ деб тарсаки тортиб юбордилар. Муштлашиш бошланди. Мулла Рашид Турамнинг юзларига урмоқ учун ҳарчанд уринсалар ҳам, қуллари калта эмасми, ҳаракатлари бенаф кетаберди... ниҳоят орқаларига икки одим чамаси чекидилар-да, Тўрамнинг қоринларига калла солдилар.

Мирсирожиддин масжидга кирса, иш чатоқ: Қори Турани от қилиб миниб олиб, „ё хасан, ё ҳусан“ деб дуппослаяптилар. Суфи бўйра устида сочилиб ётган пуллардан бир қисмини шоша-пиша махсисининг қўнжигга жойлаб:

— Хой, хой улуғлар! — деб Қорининг елкасидан торта бошлади. — Мачитда муштлашиш... Оббо улуғлар-ей!

Қориси тушмагур кучли эканлар, ажратиб бўлмади. Суфи одамларни ёрдамга чақириш учун азон айтиладиган супага қараб югурди. Лекин ўзи ҳам пайқамай қолди шекилли, янглишиб одамларни чақириш урнига азон айтиб юборди. Қайтиб кирганида Қори ҳамон Тўрамнинг устида. У кишининг ажойиб носқовоқлари эса бўйра устида думалаб юрар эди. Суфи носқовоқни олиб, кўйлагининг ёқасидан ичига ташлаб юборди.

— Тағин имомлик даъво қиласанми? — дер эдилар Қори.

— Сен хали шошмай тур... Шокир қимор-бозга айтиб, сени бир урдирмасам... — деб хириллар эдилар Турам.

Бир нафасдан сўнг Ялпоқ қовоқ мачитига уч-тўрт чоғли одам тупланди. Бу пайтда мачитда икки эмас уч киши муштлашаётган эди.

ИЛТИМОС

Муборак Азизович кўча қоидаларига ҳам риоя қилмай шошиб боряпти. Қултиғида қоз папка. Гоҳо тухтаб, пастлаб бораётган шимини юқорироқ кутариб оладида, негадир бир жилмайиб яна юриб кетади.

У йўл-йўлакай ўйлаб борарди.

...Кеча бошлиқ Бузруков ўз ҳузурларига чақириб „бу нима деган гап? Бозорни яна чайқовчилар эгаллаб олибди-ку!“ деб қолдилар.

— Энди... Уртоқ Буз... — деди Муборак Азизович алланечук уялиб.

— Нима „Буз“ — дедилар бошлиқ яна буғилиб. Шундан сунг ашаддий чайқовчилардан турт-бештасини топиб, эртадан қолдирмай уларга жарима солиш кераклигини уқтирдилар. Бузруков бунақанги масъулиятли ишни ҳар кимга ҳам ишониб топширавермайдилар. Бунинг учун ишга садоқат билан киришди. Дарҳол бозордаги участковой Ориповни чақирди. Орипов жуда мамнун булди ва бу ишга жамоатчилик вакилларида бир-иккита-

сини жалб қилсак қалай буларкин деб сўради...

— Яхши! — деди Муборак Азизович севи-
ниб, — жуда ҳам яхши!

Хўп десангиз, — деди Орипов терлаб турган бўйинларини артиб, — анову пенсионерлардан Расул ота билан Муса акани олсак, булар қофияси келганда отасини ҳам аямайди...

— Не, бизга худди ўшанақасидан керак эди-да! деди Муборак Азизович узини ушлаб туrolмай.

Уша куни тўртовлари утказиладиган операциянинг пухта планини ишлаб чиқишди. Орипов тажрибаси купроқ булгани учун ҳамма ишга шахсан раҳбарлик қиладиган булди.

— Энг муҳими, — деди у таъкидлаб, — жиноят устида ушлаб акт тузиш, қолгани чепуха... Лекин отахонлар, ҳеч иш менинг рухсатимсиз бўлмасин.

— Вой укам, нима деяпсан ўзинг?! — деди Муса ака ранжиб, — биз унақанги шошқалоқ болалардан эмасмиз.

„...Мана, ҳаммаси кунгилдагидек булди, — деб уйлаб борарди Муборак Азизович, — актлари ҳам тайёр. Хўжайинни роса хурсанд қиладиган булдик-да...“

Муборак Азизович тўхтаб яна жилмайди ва анча пастлаб қолган шимини кўтармоқчи бўлган эди, орқасидан „Муборак Азизович, ҳой укагинам!“ — деган йўғон-ингичка овозлар эшитилиб қолди. Қараса, Муса ака билан Расул ота икковлари — ҳаллослаб келишяпти, икковлари ҳам терлаб кетишган.

— Ҳа, отахонлар, тинчликми?

— Тинчлик, ўғлим, тинчлик! — Расул ота нафасини ростлай бошлади. — Муса, узинг гапир, гапга чечанроқсан.

— Укагинам, кичик бир илтимос, — деди Муса ака қулини куксига қуйиб, — анову сомонпуруш бор-ку, ўша ҳақдаги актни бу ёққа олинг, йуқ деманг илтимос! Олаверинг! Ҳа баракалла, ана шу устида тургани. Шу бечорага жабр бўлмасин, жужабирдай жон, бешун қоп сомон сотгани билан чайқовчи булиб қолмас, манг уз қўлингиз билан йиртиб ташланг.

Муборак Азизович бир сўзли йигитлардан эди-ку, лекин юз амри иссиқ буларкан, ота-хонлар илтимос қилиб туриб олгач, йуқ дея олмай, актни йиртиб ташлади.

— Баракалло, — деди Расул ота хурсанд бўлиб, — лекин анавуларга қаттиқроқ туринг, жаримани купроқ солинг.

— Майли, — деб ўйлади Муборак Азизович йулида давом этаркан, — учтасига жарима солсак ҳам бутун район шов-шув бўлиб кетади“. У ана шундай фикрлар билан ўз кабинетига кириб бораркан, коридорда уни кутиб ўтирган Ориповга кузи тушиб қолди. Орипов мийиғида кулди-ю, лекин кабинетга киргунларича ҳеч нарса демади. Кириб стулларга ўтириб олишгач, „илтимос билан келдим“ деб гап бошлади.

— Илтимосим шуки, Муборак Азизович, — у худди рапорт бераётгандек ғоз туриб олди. — Мурчпуруш Имомовни бу гал кечирсак, ўзи шунчаки ҳавасга...

— Ие, чайқовчининг ҳам ҳаваскори бўладими?! — аччиғи чиқиб деди инспектор.

— Йуқ, йўқ. Ундоқ демоқчи эмасдим. Болачақаси куп... Актни йиртиб ташласак.

— Нима? Нима деяпсиз?

— Ҳаммасини қўлга туширган мен булдим. Қаерга нима беркитганини аниқлаган мен бўлдим. Наҳотки энди битта илтимосимни ерда қолдирсангиз! Ахир бир-биримизга ишимиз тушиб турадиган одамлармиз-ку. — Муборак Азизович папкани очиб, актлардан бирини олди-да, йиртиб, қоғоз парчаларини ёнбошидаги саватчага ирғитаркан, қаттиқ хафа бўлганини билдирмаслик учун „Лекин, ўртоқ Орипов, актнинг сўзларини жуда саралаган эдим-да“ деб қуйди. Орипов раҳмат айтиб чиқиб кетди. У бундан буён чайқовчиларга қарши курашда қўлимдан келганча ёрдам бераман деб ваъда ҳам берди. Инспектор папкада қолган икки акт ҳақида бошлиққа рапорт ёзмоқчи булиб турган эди, шу пайт бошлиқнинг ўзлари йўқлатиб қолдилар. Муборак Азизович актларни олиб шошилганча у кишининг ҳузурларига отланди.

— Хўш? — дедилар Бузруков қалин қошларини паст-баланд қилиб.

„Авзойлари бузуқ, ишқилиб бир гап бўлмасин-да“, деб ўйлади Муборак Азизович, чунки бошлиқнинг қошлари паст-баланд бўлса, бу яхшилик белгиси эмас эди.

— Энг ашаддийларини қўлга туширдик, — деб гап бошлади инспектор.

— Шокир Каримов ҳақидаги актни бу ёққа олинг! Бу одам чайқовчи эмас. Нега акт туздинглар? — дедилар Бузруков ҳамон қошларини паст-баланд қилиб.

— Энди уртоқ, Буз... — деди Муборак Ази-

зович „уни тўрт тонна сабзи билан қўлга туширдик“, демоқчи эди, негадир дудуқланиб тилига ҳеч нарса келмади, — мен... кечирасиз...

— Боринг, қолганлари ҳақида менга ёзма рапорт тайёрланг, — деб буюрдилар Бузруков.

Муборак Азизович ўз хонасида узоқ утирди.

Негадир рапорт ёзгани қули бормади. Иш вақти тугагунча бир-икки бор уриниб ҳам курди, барибир, жумласи-жумласига қовушмади. „Уйда ёзаман, кук чой ичиб ўтириб ёзаман, — фикридан утказди у. — Эрталабгача тайёр булса бўлди-да.“

Рапорт уйда ҳам ёзилмади.

Инспектор ҳовлига шундоқ қадам қўйиши билан хотини Дилбархон буйнига осилди:

— Ўртогимнинг адаси ҳақида акт ёзган эмишсиз, ростми?—деб нозланди у.

— Ўртоғингни адаси ким?— ранги-қути учиб сўради Муборак Азизович.

— Вой, Шоҳиданинг адасини билмайсизми? Жамол тоғамларни-я. Фамилиялари Қурбонов эканлигидан ҳам билмадингизми?

— Жамол? Жамол ака Шоҳиданинг адаси буладиларми?—бушашиб сўради Муборак Азизович.

Эртасига эрталаб бошлиқ уни ўз ҳузурига чақириб:

— Хуш, рапорт тайёр булдими?—деб сурадилар.

— Йуқ!— деди инспектор узил-кесил қилиб, — бу бозордан чайқовчи топилмади. Нариги бозорга утмоқчимиз...

ОРДЕР

— Следующий! — ичкаридан зарда билан айтилган овоз эшитилди. Навбати етиб турган уста Қузи бир чучиб тушди. Сўнг ичкарига шошилиб кирди-ю, эшик олдида тик туриб қолди: Шоюсуф Шоакбарович телефон орқали уйига манти заказ қилаётган экан. Гап тугагач у қулидаги трубкани илди-да, аллақандай ҳужжатларни варақлашга тутинди.

— Ассаломуалайкум, — деди уста ўзини сездириш учун.

— Нима?

— Салом деяпман...

— Гапингизни айтаверинг...

— Мен, кечирасиз, Қучқоров бўламан, сартарош Қучқоров.

— Хуш, сартарош бўлсангиз нима қилай, — ҳамон бошини кутармай деди Шоюсуф Шоакбарович, — соқол олдирайми?

Устага бир неча кун муқаддам ижроком қарори билан уч хонали квартира берилган. Ордерни эса мана шу Шоюсуф Шоакбарович ёзиб бериши керак эди.

— Мен яна ордерга келган эдим,— деди уста.

— Ордер тайёр эмас, — Шоюсуф Шоакбарович папирос ахтариб чунтагини пайпаслай бошлади, — эртага келинг, следуюший!

— Мен справкаларни тахт қилиб келганман, бир куринг.

— Қолдириб кетаверинг деяпман-ку, — шамоллаб қолганга ўхшаш овоз билан деди Шоюсуф Шоакбарович. Уста ҳа деганда чиқиб кетавермагач, у аста бошини кутариб „эшикни тополмаяпсизми“ деб суради. Аммо устанинг тезроқ чиқиб кетиш нияти йуқ эди. У ордерни қачон олиш мумкин, шу ҳақда аниқ бир нарса айтмагунингизча чиқмайман, деб туриб олди.

— Мумкин булса дуқ урилмаса, — эрмак қилгандек қилиб деди Шоюсуф Шоакбарович, — мен шўринг қурғур қурқоқ одамман, юрагим ёрилиб кетса товонимга қоласиз.

— Мен сизга ҳеч тушунолмай қолдим, — тўсатдан қизишиб деди уста, — йигирма кундан буён беҳуда овора қиласиз. Йигирма кун-а! Йигирма кун! Ўрта ҳисобда унтадан бўлганида икки юзта калланинг сочини олардим, қанчадан-қанча кишининг соқолини қирардим. Ахир менда ҳам план бор...

Шоюсуф Шоакбарович овоз чиқармасдан қорнини силкитиб секин кулди, сунг устага яқинлашиб қўлини унинг елкасига оҳиста ташлади-да, ордер олиш учун бир нечта справка зарурлигини айтди.

— Менга қаранг, — деди у тўсатдан жиддийлашиб, — гапнинг ўғил боласини айтиб қуя қолайми? Қани, қулни беринг... Ие, нега

хўмраясиз?... Иккита справка келтиринг деяпман. Менга деса уч йил қатнанг-а...—Шоюсуф Шоакбарович жаҳл билан ўрнидан турди-да, бориб ўзининг амалдорлик курсисига утириб олди. Ниманидир пайпаслаб ахтараркан, ўз одатига кура икки-уч бор „следующий“ деб қуйди. Уста индамасдан қулидаги справкаларни Шоюсуф Шоакбаровичнинг столи устига қуйди. Бошлиқ уларни қулига олиб, у ёқ-бу ёғини куздан кечирган булди, бир-икки қатор ўқиб ҳам чиқди.

— Фамилиянгиз нима эди? — тусатдан сўради Шоюсуф.

— Уста Қўзи Қўчқоров!

— Бу ерда Қучкаров ёзилган-ку.

— Гоҳ ундай, гоҳ бундай ёзилади, — тушунтирди уста. — Аслида иккови ҳам бир киши, яъни менинг ўзимман. Дадамиз Қўчқор булган-да. Шунинг учун фамилиямиз Қўчқоров деб юритилади.

— Сиз нега бировнинг справкасини кўтариб келдингиз? — овозини бир парда юқорилатиб деди бошлиқ.

— Йуғ-е, бу ўзимники, шахсан менга берилган.

— Сиз кузбуямачилик қилмоқчи булгансиз. Боринг, аввал справкани туғрилаб, кейин менга рўпара булинг!

— Қилдан қийиқ ахтаради-я, амалпараст, — деди уста эшикни синдиргудек қилиб ёпаркан.

— Следующий! — зарда билан айтилган овоз эшитилди ичкаридан.

Орадан бир неча кун ўтгач, кишилар Шоюсуф Шоакбаровични уста Қузининг дўконида куришди. Уста аллакимнинг юзига совун суртиб, соқол юмшатар, Шоюсуф Шоакбарович бўлса устанинг гоҳ у ёғига, гоҳ бу ёғига ўтиб „жон уста ака, йуқ демаиғ“ дея ёлворар эди. Уста девордаги ременини чўзиб, қўлидаги устарани қайраркан:

— Хўш, нима қил дейдилар? — деб сўради.

— Икки энлик тилхат, вассалом, — ёлвориб деди Шоюсуф Шоакбарович, — яъни масалан кечирасиз уста ака, „комиссия номига...“ деб ёзасиз. „Мени укамиз Шоюсуф унчалик овора қилган эмас...“ деб ёзсангиз ҳам бўлади... ўз ўрнимга қайтсам, лекин уста ака, мен ҳам яхшилиқни унутадиган болалардан эмасман.

— Йўқ, — деди уста узил-кесил қилиб, — ёлгон сузлашга тилим бормаиди.

Тилхат олишдан умиди бутунлай узилгач, Шоюсуф Шоакбарович толиққан оёқларини судраб, секин-аста чиқиб кета бошлади.

— Следующий! — деб қўйди уста Қўзи клиентининг юзини елпиркан.

МУНДАРИЖА

Фельетондан кейин	3
Ойдин кечалар	13
Ҳашарда	22
Улфатлар	30
Журналист	37
Ҳадик	45
Тилхат	51
• Миршокир	57
Менинг ўртоғим	61
Бевақт айтилган азон	66
• Илтимос	73
• Ордер	78

КАТТА ЁШДАГИ БОЛАЛАР УЧУН

На узбекском языке

Х. ТУХТАБАЕВ
ПОСЛЕ ФЕЛЬЕТОНА

Издательство „Ёш гвардия“ — Ташкент — 1963 г.

Д. Синицкий расмлари

Редактор Носир Фозилов
Рассом-редактор К. Назаров
Техн. редактор Т. Раҳимов
Корректор М. Азимбоева

Босмахонага берилди 3/ХІ 1962 й. Босишга рухсат этилди
9/І-1963 й. Формати 70 × 90¹/₃₂. Босма листи 2,625. Шартли
босма листи 3,1. Нашр. листи 2,9. Р 03003. Тиражи 10000.

„Ёш гвардия“ нашриёти,
Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 135—62.

* * *

„Қизил Ўзбекистон“, „Правда Востока“ ва „Ўзбекистони
Сурх“ бирлашган нашриётининг босмахонаси. Тошкент,
„Правда Востока“ кўчаси, уй № 26. 1963 й.
Заказ № 2123. Баҳоси 10 т.